

परब

ओनवाँन

वर्ष : ८

स्थापना वर्ष : १९६०

अप्रिल : २०१४

अंक : १०

धीरु परीभ
प्रमुभ

परमर्शनसमिति
रतिवाल बोरीसागर
मध्यस्थ समितिना सव्य

उषा उपाध्याय
प्रकाशनमंत्री

तंत्री
योगेश जोषी

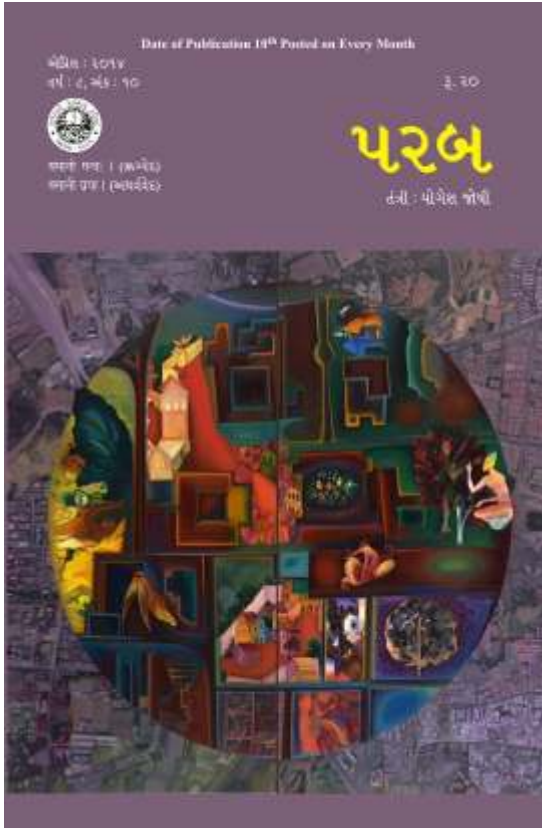
गुजराती साहित्य परिषद

मेघाणी. ज्ञानपीठ ०० क. वा. स्वाध्यायमंदिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशन विभाग), गोवर्धनभवन,
गुजराती साहित्य परिषद मार्ग, आश्रम मार्ग, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८
फोन अने ईकस : २६५८७८४७

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

www.gujaratisahityaparishad.com

અ નુ ક મ

(પરબ ઓનલાઈન)

પ્રમુખપદેથી : સાહિત્ય અને રાષ્ટ્ર, ધીરુ પરીખ

આ ક્ષણે : કવિશ્રી ચિનુ મોદીને સાહિત્ય અકાદમી, દિલ્હીનો એવોર્ડ, યોગેશ જોષી.

કવિતા : આકસ્મિક મૃત્યુ, નલિન રાવળ, ક્ષણ ગયેલી એક પાછી જોઈએ, મનીષ પાઠક 'ચેત', ચાર ગઝલ, સંજુ વાળા

સર્જકવિશેષ : રાજેન્દ્ર શાહની કવિચેતનામાં ઊંડાણ અને વ્યાપ, ચંદ્રકાન્ત શેઠ

સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન : સંવેદનપ્રધાન વાર્તાઓ, ઇલા નાયક

આવરણચિત્ર : આસ્વાદનોંધ, પીયૂષ ઠક્કર

આપણી વાત : સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ

(પરબ પ્રકાશન)

અ નુ ક મ

- પ્રમુખપદેથી : સાહિત્ય અને રાષ્ટ્ર, ધીરુ પરીખ 6
- આ ક્ષણે : કવિશ્રી ચિનુ મોદીને સાહિત્ય અકાદમી, દિલ્હીનો એવોર્ડ, યોગેશ જોષી. 10
- કવિતા : આકસ્મિક મૃત્યુ, નલિન રાવળ 17, ક્ષણ ગયેલી એક પાછી જોઈએ, મનીષ પાઠક 'શ્વેત' 17, ચાર ગઝલ, સંજુ વાળા 18, પાથરણાવાળો, રમેશ આચાર્ય 20, ચિત્ત-તંત્ર, પ્રાણજીવન મહેતા 20, હાંસી રહ્યા છે રસ્તા, પારુલ એચ. ખાખર 21, પછી, મયંક પટેલ 22
- વાર્તા : બીક, ચિનુ મોદી 23
- વિદેશી સાહિત્ય : મેક્સિમ ગોર્કીકૃત 'Childhood', વિજય શાસ્ત્રી 29
- આસ્વાદ : કવિ રાજેશ પંડ્યાની કાવ્યરચના : પાણી અને વાણી, લાભશંકર ઠાકર 37
- સર્જકવિશેષ : રાજેન્દ્ર શાહની કવિચેતનામાં ઊંડાણ અને વ્યાપ, ચંદ્રકાન્ત શેઠ 39
- અભ્યાસ : ચિત્રકલાજગતનો સર્જનાત્મક દસ્તાવેજ : 'આઠમો રંગ', ડૉ. સંજય જે. આચાર્ય, 46, વાર્તાકાર મોહનલાલ પટેલ : એક દષ્ટિપાત, મોહન પરમાર 52
- સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન : સંવેદનપ્રધાન વાર્તાઓ, ઈલા નાયક 58
- દૃશ્ય-શ્રાવ્ય : 'ગ્રીન માઈલ...' વિશે, નીલમ દોશી 64
- આવરણચિત્ર : આસ્વાદનોંધ, પીયૂષ ઠક્કર 73
- આપણી વાત : સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ 76
- આ અંકના લેખકો : 90

રાષ્ટ્રિયતા, રાષ્ટ્રભક્તિ, રાષ્ટ્રપ્રેમ આદિ શબ્દો રાષ્ટ્રનો મહિમા સૂચવે છે. આ રાષ્ટ્ર-નેશન-ની વિભાવના મુખ્યત્વે રાજકીય રીતે અને મૂળતઃ ભૌગોલિક રીતે જન્મેલી છે. પૃથ્વી પર ધરાના ચોક્કસ વિવિધ વિસ્તારોને વિવિધ રાષ્ટ્રનામોથી ઓળખાવાયા છે. આ રાષ્ટ્રની સીમામાં જન્મેલો જન તેનો મહિમા સમજે અને કરે તે સ્વાભાવિક છે. આપણા એક સુભાષિતની એક પંક્તિ છે : ‘જનની જન્મભૂમિશ્ચ સ્વર્ગાદપિ ગરીયસી’ : માતા અને માતૃભૂમિ સ્વર્ગથી પણ ચઢિયાતાં છે. માતા અને માતૃભૂમિનો મહિમા અહીં સીધોસપાટ નહીં પણ અલંકારાયોજનથી કાવ્યાત્મક બનાવાયો છે.

અંગ્રેજ કવિ વૉલ્ટર સ્કોટના કાવ્ય ‘પેટ્રિઓટિઝમ’માં પ્રશ્નાત્મક કાવ્યપંક્તિઓ સર્જાઈ છે :

‘Breathes there the man
With soul so dead
Who never to himself hath said :
This is my own, my native land.’

કોઈ પણ વ્યક્તિને માટે માતૃભૂમિ અર્થાત્ વિશાળ અર્થમાં એનું રાષ્ટ્ર એને માટે મોટી મિરાત છે. ભારત અંગ્રેજોના આધિપત્ય નીચે હતું ત્યારે તેને સ્વતંત્ર બનાવવા અનેક ચળવળો ચાલેલી. એ વખતે પણ રાષ્ટ્રકેન્દ્રી અનેક કાવ્યરચનાઓ રચાઈ હતી. મને આવી એક રચનાની બે પંક્તિ યાદ આવે છે :

‘ભેરી માતા કે શિર પર તાજ રહે
યે હિન્દ મેરા આઝાદ રહે.’

તો સ્વાતંત્ર્યની ચળવળ વખતે ગવાતાં અનેક ગીતોમાંનું એક આ હતું કે -
‘શિર જાવે તો જાવે ફિર આઝાદી ઘર આવે.’

રવીન્દ્રનાથ ટાગોર તો એવા સમયમાં અને એવા સમાજમાં જન્મ્યા હતા કે જ્યાં બંગભક્તિ અને એના વિસ્તારે દેશભક્તિ બહુ જ ઉષ્માપૂર્ણ હતાં. ટાગોરે પોતાના નિબંધોમાં તો રાષ્ટ્રપ્રેમની જોરદાર જિકર કરી છે જ, પણ એમણે રાષ્ટ્રપ્રેમની અદ્ભુત કવિતા પણ રચી છે. રાષ્ટ્રપ્રેમ એમની રગરગમાં હતો. ૧૪ વર્ષની વયે બંગાળમાં ભરાતા ‘હિન્દુ મેળા’માં જે સ્વરચિત ગીત ગાયું : ‘હિમાદ્રિશિખરે શિવાસન પરી’ તે રાષ્ટ્રભક્તિથી ભારોભાર ધબકતું હતું. ૧૮૮૫માં એમની ૨૪ની વયે રાષ્ટ્રિય મહાસભાની બેઠક દાદાભાઈ નવરોજીના પ્રમુખસ્થાને મળી ત્યારે પ્રારંભે રવીન્દ્રનાથે જે ગીત ગાયું તે પણ

રાષ્ટ્રોખાથી ભર્યુંભર્યું હતું.

‘આમરા મિલેછિ આજ માયેર ડાકે.

ઘરેર હવે પરેર મતન ભાઈ છેડે ભાઈ કદિન થાકે

પ્રાણેર માઝે થેકે આય બ’લે ઓઈ ડેકે છે કે,

સેઈ ગભીર સ્વરે ઉદાસ કરે — આર કે કારે ઘરે રાખ.’

(આજે આપણે સહુ માતની હાકલ પડવાથી એકઠાં થયાં છીએ. ઘરનો જ હોવા છતાંય પરાયા જણની પેઠે ભાઈને ત્યાગીને ભાઈ કેટલા દિવસ રહે ? અરે, રહી રહીને પ્રાણની ભીતર ‘આવ’ એમ કહીને કોણે ભૂમ પાડી છે ? તે ગંભીર સ્વર ઉદાસ કરી મૂકે છે. હવે કોણ કોને પકડી રાખશે ?)

તો વળી ૧૮૯૩માં રવીન્દ્રનાથે ‘ઇંગ્લેજેર આતંક’ નામના નિબંધમાં હિન્દુ-મુસ્લિમ એકતાની ભલામણ કરી હતી. અહીં પણ એમની રાષ્ટ્રને આઝાદ અને આબાદ કરવાની ધખના પ્રકટ થાય છે. જો સુખદાયક અને સંતોષપ્રદ રાષ્ટ્રનું નિર્માણ કરવું હોય તો લોકોમાં જાગૃતિ અને આંતરિક પરિવર્તનની જરૂર એમને જણાઈ હતી. આથી જ ૧૯૦૧માં ‘નેવેદ્ય’ની એક રચનામાં ગાયું હતું —

‘ચિત્ત યેથા ભયશૂન્ય, ઉચ્ચ યેથા શિર,

જ્ઞાન યેથા મુક્ત, યેથા ગૃહેર પ્રાચીર

આપન પ્રાઙ્ગણતલે દિવસશર્વરી

વસુધારે રાખે નાઈ ખણ્ડ ક્ષુદ્ર કરી,

યેથા વાક્ય હૃદયેર ઉત્સમુખ હતે

ઉચ્ચ્વસિયા ઉઠે, યેથા નિર્વારિત સ્રોતે

દેશે દેશે દિશે દિશે કર્મધારા ધાય

અજસ્ર સહસ્રવિધ ચરિતાર્થતાય,

યેથા તુચ્છ આચારેર મરુબાલુરાશિ

વિચારેર સ્રોતઃપથ ફેલો નાઈ ગ્રાસિ —

પૌરુષેર કરેનિ શતધા, નિત્ય યેથા

તુમિ સર્વ કર્મ-ચિન્તા-આનન્દેર નેતા,

નિજ હસ્તે નિર્દય અઘાત કરિ પિતઃ,

ભારતેર સેઈ સ્વર્ગે કરો જાગ્રિત.’

(ચિત્ત જ્યાં ભયશૂન્ય હોય, શિર જ્યાં ઉન્નત હોય, જ્ઞાન જ્યાં મુક્ત હોય, ઘરઘરના વાડાઓએ જ્યાં રાતદિવસ પોતાના પ્રાંગણમાં વસુધાના નાના નાના ટુકડા ના કરી મૂક્યા હોય, વાણી જ્યાં અંતરના ઝરણામાંથી સીધી વહી રહી હોય, કર્મનો પ્રવાહ જ્યાં અનિવાર્યપણે દેશદેશ અને દિશાદિશામાં અજસ્રપણે સહસ્રવિધ સફળતા તરફ ધસતો હોય, તુચ્છ આચારની રણરેત જ્યાં વિચારના ઝરણાને ન ગ્રસી લેતી હોય, પૌરુષને શતધા તે

છિન્નવિચ્છિન્ન ન કરતી હોય, હંમેશાં તું જ્યાં સર્વ કર્મ-વિચાર-આનંદનો નેતા હોય, તેવા સ્વર્ગમાં તારે પોતાને હાથે જ નિર્દય રીતે આઘાત કરીને, હે પિતા, ભારતને જાગ્રત કર.)

અહીં રવીન્દ્રનાથ ગુલામ અવસ્થામાંથી કેવું મુક્ત મનોહર ભારત ઝંખે છે તેની બહુધા તત્સમ પદાવલીમાં, તેમણે પ્રભુને પ્રાર્થના કરી છે.

બંગાળની જનતા ઉગ્ર કાન્તિમાં માનતી હતી, રવીન્દ્રનાથ પણ એમાંથી સંપૂર્ણ બાકાત નહોતા. એક વિરાટ સરઘસની તો રવીન્દ્રનાથે આગેવાની પણ લીધી હતી. એ જાણે અંગ્રેજ શાસકને પડકારે છે :

‘વિવિધ બાંધન કાટબે તુમિ એમન શક્તિમાન -

તુમિ કિ એમનિ શક્તિમાન.

આમાદેર ભાંગણડા તોમાર હાતે એમન અભિમાન -

તોમાદેર એમનિ અભિમાન.’

(વિધિનાં બંધનો કાપી શકે એટલો શું તું શક્તિમાન છે - તું શું એટલો શક્તિશાળી છે ? અમારો વિનાશ અને વિકાસ શું તારા હાથમાં છે એવું તારું અભિમાન છે, તારું એવું અભિમાન છે ?)

આમ આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે રવીન્દ્રનાથની રાષ્ટ્રભક્તિની કવિતામાં દેશદાઝ - દેશપૂજા છે તો પોતાના રાષ્ટ્રની વિરુદ્ધ વર્તનાર પ્રતિ પુણ્ય પ્રકોપ પણ છે.

રાષ્ટ્રને અન્ય વિષયોની જેમ સાહિત્યમાં પણ સ્થાન છે જ; પણ શરત જો હોય તો તે માત્ર એટલી જ કે તેમાં સાહિત્યિકતા આવવી જોઈએ. એમ તો કાન્તે પણ ત્યારે પ્રચલિત હિન્દુસ્તાનને વંદે ગણી કાવ્ય રચ્યું છે તેમાંની આ બે સાદી-સીધી પંક્તિઓ સાંભળો :

‘ઓ હિન્દ ! દેવભૂમિ ! સંતાન સૌ તમારાં !

કરીએ મળીને વંદન ! સ્વીકારજો અમારાં !’

પ્રત્યેક માનવીને એની માતૃભૂમિ દેવભૂમિ જ લાગે ! રાષ્ટ્રના યોગક્ષેમના વહન માટે ‘શુકલયજુર્વેદ’માં આ પ્રમાણે પ્રાર્થનાવચન છે :

‘ૐ આ બ્રહ્મન્. બ્રાહ્મણો બ્રહ્મવર્ચસી જાયતામ્,

આ રાષ્ટ્રે રાજન્યઃ શૂર ઈષવ્યોઽતિ મહારથોજાયતામ્,

દોગ્ધી ધેનુર્વોઢાઠનઙ્વાન્ આશુઃ સપ્તિઃ,

પુરન્ધિર્યોષા જિષ્ણૂ રથેષ્ઠાઃ,

સભેયો યુવાસ્ય યાજમાનસ્ય વીરો જાયતામ્,

નિકામે નિકામે નઃ પર્જન્યો વર્ષતુ,

ફલવત્યો ન ઔષધયઃ, પચ્યન્તામ્,

યોગક્ષેમો નઃ કલ્પતામ્’

(ૐ પરમ બ્રહ્મ ! મારા રાષ્ટ્રમાં બ્રાહ્મણો બ્રહ્મવર્ચસ્વી હો, ક્ષત્રિયો શૂરવીર હો,

ધનુર્વિદ્યાના મહારથીઓ શત્રુને જીતનારા બનો, ગાયો સંપૂર્ણ દૂધ આપનારી હો, બળવાન બળદો ભારવહન કરી શકે તેવા હો, અશ્વો વેગીલા અને સ્ત્રીઓ સુશીલ અને માતૃગુણસંપન્ન હો, વિજયની ઇચ્છાથી યોદ્ધાઓ રથારૂઢ હો, યુવાનો શિષ્ટ અને બહાદુર હો, સમયસર વૃષ્ટિ આપનાર મેઘ હો, વૃક્ષો ઔષધિ માટેનાં ફૂલફળથી લયેલાં હો, ધરતી ધાન્યાદિવિપુલ હો. હે પરમાત્મા, તમે આ પ્રમાણે રાષ્ટ્રના યોગક્ષેમવાહક હો.)

રાષ્ટ્રને માનવજીવનમાં, માનવસમાજમાં અને માનવસાહિત્યમાં અદકેરું સ્થાન સર્વકાળે અને સર્વસ્થળે મળેલું છે. આપણા સન્માન્ય કવિ ઉમાશંકર જોશી પણ અમુક અંશે સ્વાતંત્ર્યની ચળવળમાં સક્રિય હતા. એમણે રાષ્ટ્રની મહત્તા આ પ્રમાણે ગાઈ છે :

‘હું ગુર્જર ભારતવાસી.

ઝંખો પલપલ સહુજન મંગલ મન માટું ઉલ્લાસી.

હું...’

... ..

‘અશોક-ધર્મલિપિ ઉર મુજ અંકિત

ઈસાઈ પારસિક મુસ્લિમ જિન-હિત

મંત્ર મધુર ગુંજે અવિશંકિત

‘સર્વધર્મ ઽૃષ્ટિ, સર્વધર્મ િષ્ટિ’ —

ઉર એ રહો પ્રકાશી

હું...’

આ જ રીતે શ્રી અરવિંદે પણ ભારતના સ્વાતંત્ર્ય માટે ખૂબ સક્રિયતા દાખવી હતી. રાષ્ટ્રવાદ એમને માટે મહત્ત્વની બાબત હતી. સિદ્ધાર્થ દાસ એમને ભારતીય રાષ્ટ્રવાદ અને રેનેસાંના પેગંબર ગણાવે છે. એમના રાષ્ટ્રવાદને શ્રી દાસે આધ્યાત્મિક રાષ્ટ્રવાદ ગણાવ્યો છે. મુંબઈમાં ૧૯૦૨માં એક જાહેરસભામાં બોલતાં તેમણે કહેલું કે ‘Nationalism is not a more political programme; Nationalism is a religion that has come from God; Nationalism is a creed which you shall have to live.’

(રાષ્ટ્રવાદ એ માત્ર રાજકીય કાર્યક્રમ નથી; રાષ્ટ્રવાદ તો ઈશ્વરે આપેલો ધર્મ છે. એ એક સંપ્રદાય છે કે જે તમારે જીવવાનો છે.)

આ રીતે અનેક સર્જકોએ ગદ્ય અને પદ્યનાં વિવિધ સ્વરૂપોમાં આપણે ત્યાં અને જગતભરમાં રાષ્ટ્રનો એકાધિક રીતે મહિમા કર્યો છે. ડેન્ટિ જેવા મહાકવિ પણ ઇટલીમાં સ્વાતંત્ર્યની લડતમાં સક્રિય રહ્યા હતા. આ રીતે જોવા જતાં સાહિત્ય અને રાષ્ટ્રનો અવિનાભાવી અનુબંધ છે.

યોગેશ જોષી

એવટે કવિશ્રી ચિનુ મોદીને ‘ખારાં ઝરણ’ ગઝલસંગ્રહ માટે સાહિત્ય અકાદમી, દિલ્હીનો એવોર્ડ મળ્યો. આ અગાઉનાં એમનાં કાવ્યસંગ્રહો, નાટકો વગેરેમાંથી પણ ઘણાં પુસ્તકો એવાં છે જેનાથી કોઈ પણ પારિતોષિક/એવોર્ડનું તેજ વધે. ખેર, ૭૫મા વર્ષની એમની ૭૪વણીમાં અને કીર્તિમાં એક પીંછું ઉમેરાયું. પણ આ બિન્દાસ કવિને, ગઝલના બાદશા’ને, તો પીંછાં ખંખેરતાં કેવું આવડે છે ! —

‘ભાર પીંછાંનો વધ્યો જો હોય તો ખંખેર ને,
આપણી મિલકતમાં ટહુકો એક હોવો જોઈએ.’

(‘ખારાં ઝરણ’, ૨૦૧૦, પૃ. ૫)

આ કવિની મિલકતમાં એકાદ ટહુકો નહિ, ટહુકાનાં વન છે, વનોનાં વનો છે, પણ સાથે ‘માળો’ નથી, ‘ઘર’ નથી-ની પીડાય ભારોભાર છે, જોકે, વનમાં કે વૃક્ષમાં જ નહિ; આકાશમાંય માળાની શોધ સતત ચાલુ રહી છે —

‘નભમાં ક્યાં એકેય માળો ?
પંખીનું શું ભવિષ્ય ભાખું ?’

(‘ખારાં ઝરણ’, પૃ. ૩૧)

□

‘પંખીઓ હવામાં છે,
એકદમ મઝામાં છે.’

(‘ખારાં ઝરણ’, પૃ. ૧)

પંખીઓ માળામાં નથી, ‘હવામાં’ છે, ને તોય ‘મઝામાં’ છે ! એ જ રીતે આ કવિ પણ હંમેશાં ‘મઝામાં’ રહ્યા છે... હૈયામાં, લોહીમાં ભારોભાર પીડા વહનાર આ કવિ જ્યારે પણ મળે ત્યારે આનંદમાં હોય, ને ‘કેમ છો ?’-નો હંમેશાં જવાબ હોય — ‘જલસા’ ! આ કવિ એમના જીવતરનો હિસાબ આમ આપે છે —

‘શું કર્યું ? જલસા કર્યા; ગઝલો લખી,
આપણો આ આખરી અવતાર, હો.’

(‘ખારાં ઝરણ’, પૃ. ૯)

‘હો’, ‘લે’, ‘હો’ જેવા એકાક્ષરી રટીફ પ્રયોગો, કાઙ્કિયા પ્રયોગો, બોલચાલના લહેકા-લહેજા-સોડમવાળી સાદી ભાષા, ભારોભાર વ્યંજના, તાજાં કલ્પનો, સૂક્ષ્મ પ્રતીકો, મિથનો કાવ્યમાં વિનિયોગ વગેરે તરત ધ્યાન ખેંચે.

ચિનુ મોદી કહેતાં જ એમનાં અનેક કાવ્યો, ગઝલો, દીર્ઘ-કાવ્યો, ખંડકાવ્યો, શે’ર, મુક્તક, નાટકો યાદ આવે. આ ક્ષણેય જાણે આ કવિનો અવાજ કાને પડે છે –

‘પર્વતને નામે પથ્થર, દરિયાને નામે પાણી,
ઈર્શાદ’ આપણે તો ઈશ્વરને નામે વાણી.’

(‘ઈર્શાદગઢ’, પૃ. ૧૦)

આ કવિ, થાકવા છતાં ક્યારેય અટક્યા નથી, સતત તલવાર તાણતા રહ્યા છે —
‘ક્યારેક કાચ સામે, ક્યારેક સાચ સામે,
થાકી જવાનું કાયમ, તલવાર તાણી તાણી.’

(‘ઈર્શાદગઢ’, પૃ. ૧૦)

આ ગઝલકારનો કવિ-મિજાજ કેવો છે ? —
‘ઠાઠ ભપકા એ જ છે ‘ઈર્શાદ’ના,
ઘર બળે તો તાપી જોવું જોઈએ.’

(‘ઈર્શાદગઢ’, પૃ. ૧૫)

ઝેર પણ હંમેશાં ચાખી જોનારા આ કવિની સમજણ કેવી સૂક્ષ્મ છે —
‘કોઈ ઈચ્છાનું મને વળગણ ન હો,
એ જ ઈચ્છા છે, હવે એ પણ ન હો.’

(‘ક્ષણોના મહેલમાં’, ૧૯૭૨, પૃ. ૬)

Subjective પણ અને Objective પણ, એવા આ લાગણીશીલ કવિની લાગણી વિશેની સમજણ જુઓ —

‘હું ભિખારી છું અને તું પણ ગરીબી ભોગવે,
લાગણીના કેટલા સિક્કા પડાવું બાદશા?’

(‘ઈર્શાદગઢ’, પૃ. ૫૯)

ઝેર ચાખનાર, ક્ષણોમાં જીવનાર, આગવો મિજાજ ધરાવનાર આ કવિને ડર શાનો છે ? તો કે —

‘હું ક્ષણોના મહેલમાં જાઉં અને —
કોક દરવાજો કરી દે બંધ તો ?’

(‘ક્ષણોના મહેલમાં’, પૃ. ૭)

ગઝલ જેવું જ વ્યક્તિત્વ ધરાવતા આ કવિને ૧૯૭૨-૭૩માં, પહેલી વાર મળવાનું થયેલું. ત્યારે તેઓ સ્વામીનારાયણ કોલેજમાં અધ્યાપક હતા. કોલેજ પર હું એમને મળવા ગયો. અધ્યાપક ખંડમાં એક ખૂણામાં એમણે બે ખુરશીઓ ગોઠવી દીધી. મેં મારી એકાદ-બે કાચી ગઝલો બતાવી. પછી, મારી નોટમાં લખીને એમણે ગઝલના છંદ શીખવ્યા ! ‘દાલદાદા દાલદાદા દાલદા’ તથા અન્ય બે-ત્રણ. આમ, એમણે અનેક પેઢીઓને ગઝલ શીખવી છે. ઇર્શાદગઢ રચનાર આ ગઝલના બાદશાહે હરતા-ફરતા ગઝલના અડા ચલાવ્યા છે, એમના અહે જનાર કદી તરસ્યો પાછો ન ફરે. ગઝલના અડા ચલાવનાર આ કવિએ આપણી ગઝલને ‘જામ’ અને ‘સાકી’માંથી મુક્ત કરી છે અને ગઝલને જાણે ગંગાજળ જેવી ગુજરાતી બનાવી છે ! વાણીનો વળગાડ છે એવા આ કવિએ ગુજરાતી ગઝલરાણીને ખૂબ સજાવી છે ને ખૂબ ખૂબ લાડ લડાવ્યા છે...

‘આપણા ‘ઇર્શાદ’ને શું વાણીના વળગાડ છે,
કેમ ધૂણાવે ભૂવો ? સહેજ પૂછી તો જુઓ.’

(‘ખારાં ઝરણ’, પૃ. ૩૫)

‘ભાષાને મર્યાદા કેવી ?
લક્ષમણની એ આણ છે, વ્હાલા.’

(‘ખારાં ઝરણ’, પૃ. ૨૩)

‘મેં લૂછેલાં આંસુ સાચકલાં હશે,
હાથ જોને ગંગા ગંગા થૈ ગયા.’

(‘ખારાં ઝરણ’, પૃ. ૨૧)

‘મોકળું મન રાખ, માડી સરસતી !
આ ચિનુ મોઢી તમારો દાસ છે.’

(‘ખારાં ઝરણ’, પૃ. ૩)

આ કવિને આંસુઓનું વળગણ રહ્યું છે. એમની ગઝલોમાંથી આંસુ વિશેના શેર એકઠા કરો તો એક અલગ પુસ્તક થાય. આંસુઓ કોરાં પણ હોઈ શકે એની આ ગઝલકારને ખબર છે. આંસુ ઉપર કોઈનાં નખની નિશાની પણ હોઈ શકે એની પણ ‘ચિનુકાકા’ને પાકી જાણ છે. આથી જ તો આ કવિનાં આંસુઓ છીપમાંનાં મોતી જેવાં છે. આંસુ ઉપર બારીક નકશીકામ કરવાની કાવ્યસૂઝ, કલાસૂઝ આ કવિમાં છે. કવિશ્રી

મનહર મોદીની શોકસભામાં, શ્રદ્ધાંજલિ-વક્તવ્ય આપતી વેળા ચિનુભાઈના અવાજમાં આંસુઓ ઊમટેલાં ને પછી એને રોકવાના પ્રયત્નો છતાંય, આંસુઓ આંખમાંથીય ઊમટેલાં...પત્ની હંસાબહેન ઉપરાંત નિકટના કવિમિત્રો – રાવજી, મણિલાલ, મનોજ, શ્યામ, આદિલ, મનહર, રમેશ-ના મરણની પીડા આ કવિના હૈયામાં ઘૂંટાતી રહી છે. આ સહુને ‘ખારાં ઝરણ’ ગઝલસંગ્રહ અર્પણ કર્યો છે, ને અર્પણપંક્તિમાં નોંધ્યું છે – મારી આંખમાં ખારાં ઝરણ મૂકનારાં એ બધાંને....

ચિનુભાઈ મંચ પર બેઠા હોય કે પ્રેક્ષકોમાં, કોઈ કાવ્ય-ઝબકાર એમના કવિકાને પડતાં જ એમના મુખમાંથી સહસા ઉદ્ગાર નીકળે – ‘વાહ !’. અનેક પેઢીઓના કવિઓને અને કવિતાને એમણે ખુલ્લા અવાજે અને હૃદયે પોંખ્યાં છે. હંમેશાં, નવી કાવ્યપંક્તિ જેવા તાજા અને પ્રસન્ન દેખાતા તથા ‘જલસા’ કરતા આ કવિની ભીતર તો ‘ખારાં ઝરણ’ સતત વહેતાં રહ્યાં છે. અને આ ‘ખારાં ઝરણ’ના કારણે તો એમની ભીતર ધૂણી સતત ધખતી રહી છે. ઊંચકાયેલી ભમ્મરો નીચે, ચશમાંના કાચ પાછળ, વિરક્ષરિત આંખોમાં કાવ્યતેજ ચળકતું દેખાય, પણ એ આંખોમાં ઊંડે ડૂબકી મારો તો – ખારાં ઝરણ – ખળખળ વહેતાં, સચ્ચાઈના તેજે ચળકતાં – પારદર્શક. ‘સમયસર નિખાલસ થવાતું નથી’ કહેનાર આ કવિ જેટલા નિખાલસ પણ ભાગ્યે જ કોઈ મળે, દંભ અને દેખાડાના આ જમાનામાં.

‘ખારાં ઝરણ’માં આંસુઓ, પીડા-વેદનાનો ‘ખળખળ’ અવાજ આપણા કાને-હૈયે સતત પડ્યા કરે છે –

‘ખાસ ટાણે માંડ આવે આંસુઓ,
ઓરમાયો, મેઘનો, વહેવાર છે.’

(‘ખારાં ઝરણ’, પૃ. ૭)

‘સપનાં આવે, આંસુ લાવે,
આંખોને ક્યાં જાણ છે, વ્હાલા ?’

...

‘આ કાંઠે વરસોથી હું છું,
સામે કાંઠે વહાણ છે, વ્હાલા.’

(‘ખારાં ઝરણ’, પૃ. ૨૩)

‘ઝડ પડે ત્યારે શું થાય ?
પંખી આભે રહેવા જાય ?’

(‘ખારાં ઝરણ’, પૃ. ૪૧)

□
‘આંસુનો મારો વાગ્યો અમને રહી રહીને,
પાણી હતું તે આજે પથ્થર બની ગયું છે.’

...
‘માપસરની વેદના ખપતી નથી,
એ વધે અનહદ તો છે વેદાંત, હોં.’

(‘ખારાં ઝરણ’, પૃ. ૫૭)

□
‘પાંદડાં ‘ઇર્શાદ’ ફિક્કાં થાય છે,
ઝાડને પંખી ઊડ્યાનું છે સ્મરણ.’

(‘ખારાં ઝરણ’, પૃ. ૬૨)

□
ગમે તેટલી પીડા છતાં, આ કવિના જલસાપૂર્વક જીવવાના મિજાજમાં કદી ઓટ
નથી આવી — તેઓ ક્ષણે રળિયાત કરતા રહ્યા છે —
‘સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહું ‘ઇર્શાદ’ને :
‘જે મળે છે એ ક્ષણે રળિયાત કર.’ ”

(‘ખારાં ઝરણ’, પૃ. ૬૫)

□
‘રેતની ગરમી અને ખારો પવન,
એ છતાં ‘ઇર્શાદ’ની મસ્તી જુઓ.’

(‘ખારાં ઝરણ’, પૃ. ૧૫)

આ સંગ્રહમાં ‘શહેર, શેરી ને ધ્યાન’ જેવી ત્રણ વિલક્ષણ મુસલસલ ગઝલ મળે
છે એ દરેકમાંથી એકેક ઉદાહરણ —

શહેર

‘આ દરિદ્રી જણ નથી, આ શહેર છે,
ફાટલું પ્હેરણ નથી, આ શહેર છે.’

શેરી

‘ઊંટ બીજું શું કરે ?
રેત ખંખેરી હતી.’

ધ્યાન

‘કોઈ ઘરનો સહેજ પડછાયો ખસે,
તો તરત સરવા થનારા કાન છે.’

(‘ખારાં ઝરણ’, પૃ. ૪૨, ૪૩)

આ ગઝલકારનો અંદર-બહારનો વ્યાપ સમજણપૂર્વક સતત વિસ્તરતો રહ્યો છે.
થોડાંક ઉદાહરણ જોઈએ —

‘ખૂબ ઊંચે ઊડવું છે ?
ખૂબ ઊંડું તાગ, બાળક.’

(‘ખારાં ઝરણ’, પૃ. ૫૦)

□

‘જે નથી ‘ઈશાર્દ’ તે,
ચોતરફ સાક્ષાત્ છે.’

(‘ખારાં ઝરણ’, પૃ. ૪૮)

□

‘ભોરની બોલાશ ક્યાં પહોંચી ગઈ ?
વીજળીના એક ઝબકારા સુધી.’

(‘ખારાં ઝરણ’, પૃ. ૪૯)

□

‘કોઈ છે ‘ઈશાર્દ’ કે જેને લીધે,
છૂટવા ઇચ્છું અને બંધાઉં છું.’

(‘ખારાં ઝરણ’, પૃ. ૧૭)

આ કવિએ તેજ ઓળંગતા એક પંખીને જોયું છે, નીરખ્યું છે, જે નરસિંહના
ઝૂલણમાં, એક ગઝલમાં પ્રગટ થાય છે. આ ગઝલનો પ્રથમ અને અંતિમ શે’ર જોઈએ

—

‘શેષમાં ક્યાં કશું ક્યાંય બાકી હતું ?
તેજ ઓળંગતું એક પંખી હતું.’

□

‘સાયવ્યું કેમ સચવાય એ પિંજરે ?
તેજ તગતગ થતું એક પંખી હતું.’

(‘ખારાં ઝરણ’, પૃ. ૪)

‘ખારાં ઝરણ’ના નિવેદનમાં કવિએ નોંધ્યું છે —

‘મારી ગઝલોમાં વિચ્છેદની

વ્યથા છે —

તો, આવનાર નિર્ણિત મૃત્યુ સાથેની

બાથ ભીડવાની

અનેકવિધ સંવેદનકથા છે —

હું સમયના શાસન સામે
કંઈ વરસોથી તલવાર તાણીને
ઊભો છું -
મને જાણ છે -
મારો હાથ,
સમય ઓગાળી નાંખશે
અને એટલે
નાસ્તિ મૂલો
કૃત શાખા ?
હાથ જ નહીં
તો હાથમાં પકડેલી
ચકચકિત ધારદાર
તલવારનો શો મહિમા ?

મને મૃત્યુએ
જીવતેજીવત ઓછું દુઃખ નથી દીધું.
અહીં જેમને આ સંચય
અર્પણ થયો છે -
એ મારાં દ્વિતીય હૃદયને
બાદ કરતાં પણ
એકાધિક સ્વજનના મૃત્યુએ મને હતાશ કર્યો છે.
પણ, એથી હું હાથ નહીં ઓગળે ત્યાં સુધી
તલવાર મ્યાન કરવાનો નથી.’

તલવાર મ્યાન નહીં કરનારા આ કવિને અભિનંદન સાથે સો સો સલામ.

૨૩-૩-૨૦૧૪

આકસ્મિક મૃત્યુ | નલિન રાવળ

મૃત્યુ

ક્યારેય આકસ્મિક આવતું નથી.

એ

પૂર્વનિશ્ચિત ચાલથી

નિર્ધારિત ક્ષણે

સહસ્રા

વ્યક્તિને ઉછાળી

જન્માંતરોની પાર ફેંકી દે છે

અને

છતાંય રહી જાય છે હૃદયમાં

અમિટ એવી રસઝરતી છબિ

જેનું નામ છે.

પવનકુમાર જૈન.

ક્ષણ ગયેલી એક પાછી જોઈએ | મનીષ પાઠક 'ચેત'

નામ, સરનામું ગુમાવી જોઈએ,

ચલ, હયાતીને તપાસી જોઈએ.

આંખને ખુલ્લીય રાખી જોઈએ,

રાતને આરામ આપી જોઈએ.

બારણું ખોલીને વાસી જોઈએ,

પણ, હવા ના ગૂંગળાવી જોઈએ.

શાંત સરવરનું, ચલો મન જોઈએ,

દૃશ્યને થોડું પલાળી જોઈએ.

લાખ ચોર્યાશી ન ફેરા જોઈએ,

ક્ષણ ગયેલી એક પાછી જોઈએ.

ચાર ગઝલ | સંજુ વાળા

૧. પહોંચે

દૂર-સુદૂર આરદા પહોંચે
ભાવ-ભીનાશ સરભરા પહોંચે.
લાગણી જો જરા-તરા પહોંચે
વાત પહોંચે 'ને વારતા પહોંચે.
છે ખુશાલી આ હાથ ખાલીની
જા, ખલકની તને ખલા પહોંચે.
જળકમળ છે શું ? ને શું કાલિદી ?
કોઈ જાણે નહી છતાં પહોંચે.
તું હવા, તો હું તારું આવરણ
કોણ પહેલાં 'ને ક્યાંથી ક્યાં પહોંચે ?
પળ-વિપળની કથાનો હું નાયક
ક્યા સમયની મને વ્યથા પહોંચે ?
આગ, પાણીનો ભેદ અવગણતા
ક્યા જુદા સ્પર્શની મઝા પહોંચે ?

૨. પ્રભાવ કહું

ભાવ સમજુ 'ને હાવભાવ કહું
કે, ઉમળકાનો ઘન ચઢાવ કહું.
ના હું બદલાઉં, ના બનાવ કહું
આવનારા તને શું 'આવ' કહું ?
આજ એકાંત અઘરું લાગે છે -
એને તારી અસર કે તાવ કહું ?
સાવ પાસે જઈને અટકી જવું
વિઘ્ન સમજું, સહજ પ્રભાવ કહું ?
વાતમાં બીજી વાત ગૂંથીને-
ચાલું રાખું કે 'રૂકજાવ' કહું ?
આંખ બેઠી છે દશ્યના ટેકે
દશ્યને આંખનો લગાવ કહું ?
આ કહ્યા સાંભળ્યાની આડશ લઈ
માત્ર અંગત અનોખી રાવ કહું !

૩. ત્રુઠા...ત્રુઠા !

વિચારને વલોવી કરે પ્રયત્ન જૂઠા
એ તીર હોય તોપણ છે જન્મજાત બૂઠાં.
જરાક ઝીવણટથી તું કાન માંડી જો, તો-
તનેય સંભળાશે બબડતાં બેઉ પૂઠાં.
જગત છે કાચનું ઘર સૌ ચીજ કાચની આ-
છે પોત તારું-મારુંય કાચ મુકેમૂઠાં.
હો પાંખની પ્રતીતિ 'ને આભ માટે ઝંખા
હું શોધવાને આવ્યો છું પંખી એ અનૂઠાં.
સ્વભાવગત્ ફકીરી મિજાજનો મહોત્સવ
એ રેવડીય પામીને બોલે ત્રુઠા...ત્રુટા !

૪. વચ્ચે ઊભાં છીએ

અંધાર 'ને અજવાસની વચ્ચે ઊભાં છીએ
હળવી રીતે હળવાશની વચ્ચે ઊભાં છીએ.
કેવી જણાસની શોધ લઈને નીકળ્યાં કે આ-
ક્ષણ-ક્ષણ ખટકતી ફાંસની વચ્ચે ઊભાં છીએ.
છે રંગમંચ સાંપડ્યો શ્રદ્ધાના વેશનો
અડવા પગે અવકાશની વચ્ચે ઊભાં છીએ.
મુઠ્ઠી ભરીને આપ તે મબલખ બની જશે
એવી સમજ 'ને શ્વાસની વચ્ચે ઊભાં છીએ.
તું ક્યાંક જળ છે, ક્યાંક અગ્નિ, ક્યાંક છે હવા
હરપળ નવા આભાસની વચ્ચે ઊભાં છીએ

આપણા કવિવર રાજેન્દ્ર શાહની કવિચેતનાનાં ઊંડાણ અને વ્યાપની વાત રજૂ કરતાં પહેલાં ‘કવિચેતના’, ‘ઊંડાણ’ તથા ‘વ્યાપ’ – આ ત્રણ સંજ્ઞાઓ વિશે થોડીક વાત કરવી છે.

‘કવિચેતના’ એટલે વાઙ્મયસર્જન કરનારી મનુષ્યચેતના. અર્થાત્, મનુષ્યની એવી સર્જકચેતના જે વાણીને – શબ્દ અને અર્થને વિષય કરીને કોઈ આહ્વાદક નિર્મિતિમાં પ્રવર્તતી હોય. આમ તો કોઈ પણ મનુષ્યમાં કોઈ ને કોઈ પ્રકારની સર્જકચેતના તો હોય જ, પરંતુ એ ચેતના સર્વદા ને સર્વથા કવિચેતના હોય એમ ન પણ બને. કેટલાક જન્મજાત કવિસર્જકો હોવાના. તેઓ વાણીના – શબ્દાર્થના ક્ષેત્રે કેટલાક વિસ્મયકારી રમણીયાર્થો પણ આપવાના, જે ભાવયિત્રી પ્રતિભાના આહ્વાદ કે આનંદનો વિષય બનીને રહે. રાજેન્દ્ર શાહ આપણા એવા વરિષ્ઠ કવિ-સર્જક છે. એમણે આયુષ્યભર જીવન અને જગતમાં વ્યાપ્ત તથા કેન્દ્રીય ભૂમિકાએ રહીને અનવરતપણે સક્રિય એવાં સત્, ચિત્ તથા આનંદનાં તત્ત્વોને અનુભવવાનો અને તેમને વાઙ્મય-સ્તરે અભિવ્યક્ત કરવાનો આત્મપુરુષાર્થ કર્યો હતો. એ પુરુષાર્થના સંદર્ભમાં જીવન તેમ જગતને ઊંડું જોવાનું અને વ્યાપક પરિપ્રેક્ષ્યમાં જોવાનું એમના માટે અનિવાર્ય બન્યું. એમની સમગ્ર કવિતા ઊંડાણમાં જોવાની અને વ્યાપક રીતે જોવાની એમની ગતિલીલાની પરિચાયક છે.

આપણને ‘ઊંડાણ’ તથા ‘વ્યાપ’ શબ્દથી શું અભિપ્રેત છે તે પણ આરંભે જ સમજી લઈએ. કોઈ પણ કવિની સર્જકચેતના બે પ્રકારે કામ કરતી હોય છે – ‘વર્ટિકલી’ – ઊભી રીતે અને ‘હોરિઝોન્ટલી’ – આડી રીતે. ‘વર્ટિકલી’ કામ કરતી સર્જકચેતના તલાવગાહી હોય તેમ ઊર્ધ્વગામી પણ હોય. સર્જકચેતના ‘હોરિઝોન્ટલી’ કામ કરતી હોય ત્યારે તે વિશેષભાવે વ્યાપનશીલતા – વિસ્તરણશીલતા દાખવતી હોય છે. ઊંડાણનો ઇલાકો આત્મનિમજ્જનનો છે તો વ્યાપનો ઇલાકો આત્મવિસ્તાર કે ચેતોવિસ્તારનો છે. કોઈ પણ કવિમાં ઊંડાણ અને વ્યાપ પરસ્પરાવલંબી હોવાનાં; એકબીજાનાં પૂરક અને ઉપકારક હોવાનાં. આપણે વડનું દષ્ટાંત લઈએ. વડનાં મૂળ માટીમાં જેમ જેમ ઊંડે ઊતરતાં જાય છે તેમ તેમ તેનાં થડ-ડાળાંનો-એનાં ઘટા-ઘેરાવનો વ્યાપ પણ વધતો જતો હોય છે. ઊંડાણમાંથી પ્રગટેલું સંવેદનાનું ઝરણું જ્યારે ઊંચાણ પ્રતિ વહે ત્યારે તેના વિસ્તાર-વિકાસનું વર્તુળ પણ વલયમંડળની રીતે વ્યાપતું રહેતું હોય છે. એની ઊંડાણમાં

જીવન તેમ જ જગતના અનેકવિધ અનુભવોની ઘણીબધી સામગ્રી આહ્લાદક રૂપે-રંગે પ્રત્યક્ષ થતી રહેતી હોય છે. રાજેન્દ્ર શાહની કવિતામાં આપણને એમની સર્જકચેતનાનો ઊંડાણ તથા વ્યાપ – બંનેયના સંદર્ભમાં સાથેલાગો અનુભવ કરવાનો અવસર મળતો રહેતો હોય છે. આપણે સૌ જાણીએ છીએ : મૂળ વિના – ઊંડાણમાં ઊતર્યા વિના ઉગાય નહીં, પ્રગટ થવાય નહીં અને વ્યાપ વિના, ઉન્નત થયા વિના ખરા ને પૂરા અર્થમાં ખુલાય નહીં ને ખિલાય પણ નહીં. રાજેન્દ્ર શાહ જેવા દૃઢમૂલ સર્જકતા ધરાવતા કવિની સતત વિકાસોન્મુખ સર્જકચેતનાને ઊંડાણ તેમ જ વ્યાપ – બંનેય પરિમાણમાં અવલોકવાની રહે અને તે પણ અહંરાગિતાથી નહીં, પરંતુ અધ્યાત્મરાગિતાથી.

મને આ કવિની વાત કરતાં શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાના પંદરમા અધ્યાયમાં નિર્દેશેલા ઊર્ધ્વમૂલ તથા અધઃશાખાવાળા અશ્વત્થનું સ્મરણ થાય છે. અશ્વત્થની પાવનતા ને પ્રસન્નતા આ કવિના પ્રાણતત્ત્વમાં પમરતી પામી શકાય છે. સત્કવિમાં જો અંતર્મુખતા તથા ઊંડાણને તો બહિર્મુખતા તથા વ્યાપને અલગ અલગ પાડીને જોવાનું ઉચિત નથી. અંતર્મુખતાનો ઊંડાણ સાથે અને બહિર્મુખતાનો વ્યાપ સાથે અંદરનો (આંતરિક) સંબંધ હોઈ બંનેયનું પરસ્પરાવલંબન છે જ છે.

કવિ શ્રી રાજેન્દ્રની કવિચેતના વિશેષભાવે કેન્દ્રાભિમુખી હોવાનું કહી શકાય. એ રીતે એમની કવિતાનું ઢાળઢગણ સહજતયા ગહરાઈ અને ગહનતા પ્રતિ હોવાનું વરતાય છે. શું જીવનમાં કે શું કવનમાં, તળિયાનો તાગ મેળવવાની એમની અભીપ્સા – અભિવૃત્તિ ઘણી તીવ્ર રહેલી. તેથી અઢી પગલે એમની સર્જનશીલતાનો તોખાર અધ્યાત્મના પ્રદેશમાં પહોંચી જતો ! ભૂત-ભાવિમાં ડોકિયું કરતાં કરતાં વર્તમાનનેય ઝિંદાદિલીથી જીવી લેવામાં માનનારા આ કવિનો પોતાનો કાળ તો શાશ્વતીનો જ. શાશ્વતીના આ કવિ ભૂત, વર્તમાન ને ભાવિ સુધી પોતાની પાંખો પ્રસારી તેમને પોતાનું લીલાક્ષેત્ર બનાવે તે સ્વાભાવિક છે. ભારતીય સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિના આ અમૃત-સંતાને આપણી અધ્યાત્મપરંપરાનાં અમૃતફળોનો કેવો તો લાભ ઉઠાવ્યો છે તે એમની વિચારયાત્રા ને કાવ્યયાત્રાનું આદે રહીને નહીં, પણ ઊંડે જઈને દર્શન કરતાં – ‘નિરુદ્દેશે’, ‘આયુષ્યના અવશેષે’, ‘શેષ અભિસાર’ જેવાં કાવ્યોમાંથી પસાર થતાં સહેજેય જાણી શકાય છે. રાજેન્દ્રે યંત્ર, મંત્ર તથા તંત્રનાં રહસ્યો પોતાની રીતે આત્મસાત્ કરેલાં. પ્રાણાયામ-યોગ વગેરેમાંયે એમની અવિચલ શ્રદ્ધા ને ઊંડી દિલચસપી. ‘બ્રહ્મ’ ને ‘બ્રાહ્મી’, ‘પ્રાણ’ અને ‘પ્રણવ’, ‘જીવ’ ને ‘શિવ’, ‘અધ્યાત્મ’ ને ‘દીક્ષા’, ‘યજ્ઞ’ ને ‘આહુતિ’, ‘કુંભ’ ને ‘કળશ’, ‘સંયમ’ ને ‘શમ’, ‘અનાહત’ ને ‘અનહદ’, ‘સ્વધા’ ને ‘સ્વાહા’ – આ બધા શબ્દો એમના માટે ઘસાયેલા સિક્કા નહોતા. એ આ શબ્દોના સંજીવનીભર્યા યૌગિક અર્થો સાથે એમના ચિત્તનું સીધું અનુસંધાન હતું. એ શબ્દાર્થોથી અભિવ્યક્ત થતી આચારવિચારની – સંસ્કાર-સંસ્કૃતિની પરંપરાનાં રહસ્યો ઉજાગર કરનારા – એમનો

અમૃતાસ્વાદ કરાવનારા એ કવિ હતા. ભટ્ટ તૌતની. ‘ન અનૃષિઃ કવિઃ ।’ અને ‘કવિઃ કિલ દર્શનાત્’ –જેવી ઉક્તિઓના મર્મનું વજૂદ એમની કવિતાનાં ઊંડાણ તથા વ્યાપ સુધી પહોંચનારા ‘તત્ત્વાભિનિવેશી’ ભાવકોને તુરત જ અનુભવગોચર થઈ શકે. રાજેન્દ્ર આપણી જ્ઞાન, ભક્તિ અને કર્મની પરંપરાને આત્મસાત્ કરીને વૈદિક-ઔપનિષદિક તેમ જ શૈવ, શાક્ત ને વૈષ્ણવી પરંપરાઓનાં રસરહસ્યો સુધી પોતાની કવિતાના સીમાડા વિસ્તારે છે. રાજેન્દ્ર એ રીતે ‘મૂમા વૈ તત્સુખમ્ ।’-માં માનનારા કવિ છે. તેઓ આસ્તિકતા, સાત્ત્વિકતા ને વૈશ્વિકતાનું ઉદ્દગાન કરનાર ભારતીય કવિ છે. તેમના કાવ્યગ્રંથોના ‘શ્રુતિ’, ‘ઉદ્દગીતિ’, ‘ક્ષણ જે ચિરંતન’, ‘મધ્યમા’, ‘દ્વા સુપર્ણા’, ‘અવધૂતી’ જેવાં શીર્ષકો પણ યાદ કરવાનાં રહે.

રાજેન્દ્ર માટે એકતામાં અનેકતા અને અનેકતામાં એકતા — એ વિશ્વચેતનાની સાહજિક-સ્વાભાવિક લીલા-ઘટના છે. લખથી અલખ અને અલખથી લખ તરફ એમની કવિચેતનાનો આંદોલિત સંચાર છે. કાયાના કોટડે બંધાતા અલખનાં લખ રૂપોને માણવાનું એમની સાત્ત્વિક રસિકતા ચૂકતી નથી. પાંસુમલિન વેશે સંસારે નિરુદ્ધે મુગ્ધ ભ્રમણ કરનારા આ વિનીત કવિ નિખિલના સહુ રંગ નિહાળતાં નિહાળતાં પ્રેમને સંનિવેશે પોતાની રીતે ચાલીને, પોતાની રીતે જીવન અને જગતના ઈન્દ્રિયસંતર્પક અનુભવો કરતાં કરતાં પોતાનામાં જ છેવટે અવશિષ્ટ એવા અમૃતતત્ત્વનો – અમૃતત્ત્વનો આસ્વાદ લેવામાં પોતાના અસ્તિત્વની સાર્થકતા ને ધન્યતા પ્રતીત કરે છે. શબ્દમાં રહીને શબ્દાતીત સુધી, હૃદમાં રહીને અનહૃદ સુધી, કોલાહલમાં વચ્ચે રહીને શાન્તિ સુધી પોતાની આત્મચેતનાને વિસ્તારવાના સર્જનાત્મક ઉદ્યમમાં રાજેન્દ્રની કાવ્યસાધના – એમની કાવ્યોપાસના એકાગ્રપણે પ્રવર્તતી જણાય છે. રાજેન્દ્રની કાવ્યયાત્રા કોઠમ્થી – આત્મજિજ્ઞાસા કે બ્રહ્મજિજ્ઞાસાથી શરૂ થઈ ‘સોઠમ્’માં પરિણતિ પામતી લાગે છે. ‘કોઠમ્’માં એમનું પ્રશ્નોપનિષદ છે. ‘સોઠમ્’માં એમનું ઈશોપનિષદ. ‘અહમ્ બ્રહ્માસિમ્ ।’, ‘એકોઠમ્ બહુસ્યામ્ ।’ – જેવાં મહાવાક્યોનાં ઊંડાણ અને વ્યાપનું રહસ્ય રાજેન્દ્રની કાવ્યવાણીમાં રસાત્મક ઉઘાડ પામતું જોઈ શકાય છે. વાસ્તવિક સંસારમાં ઉપસ્થિત દ્વન્દ્વોની અવનવી લીલાને સાક્ષીભાવે જોવી, દ્વૈતતાનો અનુભવ કરતાં કરતાં તળિયાના અદ્વૈતને પકડવા મથવું, વિવિધરંગી રૂપલીલાનો અનુભવ કરતાં કરતાં એમાંના અંતર્હિત અરૂપ તત્ત્વને પોતાની પર-પ્રેરિત કાવ્યબાનીમાં પ્રત્યક્ષ કરવાનો આહ્વાદક પુરુષાર્થ કરવો, સમગ્રતાને એકાગ્રતામાં અને એકાગ્રતાને સમગ્રતામાં વાકુ-સ્તરે ધ્વનિત કરવામાં ઉત્કટ રસ દાખવવો — રાજેન્દ્રની કવિચેતનાના – એમની સર્જનાત્મક વ્યક્તિતાના આ બધા વિલક્ષણ સંચારો કોઈ પણ પૂર્વગ્રહમુક્ત સહૃદયને આકૃષ્ટ કરે એવા ફળવાન અને બળવાન છે.

રાજેન્દ્રની કવિતામાંનાં ઊંડાણ અને વ્યાપ એમની કવિતાની ગુણવત્તા અને

વિપુલતા માટે સીધા જવાબદાર છે. રાજેન્દ્રે એમના છવ્વીસેક કાવ્યગ્રંથોમાં વ્યક્તિ તેમ જ સમષ્ટિના, જીવન તેમ જ જગતના કેટકેટલા વિષયોને પોતાની ઊંડળમાં લીધા છે તેનો હિસાબ કરવા જેવો છે. રાજેન્દ્ર આમ તો ઊંડું ને ઊંડાણમાં અઢળક જોનારા સર્જક; પરંતુ ફરતુંયે જોવાનું ન ચૂકે એવાયે ખરા. એમનામાં ફક્કડ પણ મળે અને ફેરિયો પણ મળે ! તપસ્વીનો તાપ પણ ખરો ને મનસ્વીનો મિજાજ પણ ખરો ! બાધાબંધન ને કુંઠાના શત્રુ. જરૂર પડ્યે હાથમાં ડફ લઈ તેઓ ‘હો સાંવર થોરી અંખિયનમૈં જોબનિયું ઝૂકે લાલ’ ગાય તો એકતારો લઈને ‘હરિ તારા ઘટના મંદિરિયામાં બેસણાં હો જી’ એમ પણ ગાય. વાંસળી સાથેય ગાય ને વીણા સાથેય ગાય. ક્યારેક એમના મુખેથી કોઈ અવધૂત પણ ગાતો હોય : ‘અવધૂ અવસર આયો !’ – એવું, તો ક્યારેક બાઉલ પણ ગાતો હોય. વળી જાણે કોઈ રવીન્દ્રનાથને જોતાં જોતાં આપણા કવિ ક્યારેક ‘નીરખું નિર્નિમેષ’ એમ પણ ગાય અને ક્યારેક સરખી સાહેલીઓ સાથે ઈંધણાં વીણવા નીકળતાં “ઈંધણાં વીણવા ગઈ”તી મોરી સૈયર” પણ ગાય. આ કવિમાં બેઠેલો ઋષિ વેદની ઋચાઓ જેવું મંત્રગાન – ગાયત્રીગાન પણ શ્રુતિગોચર કરાવે તો ક્યારેક એ વનવાસીનાં ને ખારવાનાં ગીતો પણ લલકારે. ક્યારેક આ કવિ ખાંચણાંયે સંભળાવે અને રાસ – ગરબીના લયઢાળ પણ છેડે.

રાજેન્દ્રે જેમ ગીતોમાં લોકઢાળોથી માંડી પ્રશિષ્ટ ગીતના ઢાળો સુધીનો વૈવિધ્યપૂર્ણ વ્યાપ દાખવ્યો છે તો તેમણે સોનેટ-છંદોબદ્ધ કાવ્યોમાં હરિણી, વસંતતિલકા, અનુષ્ટુપ જેવા અનેક છંદોની; વનવેલી વગેરેની; સ્પિલટ વર્સ અને બ્લેન્કની વર્સની ખૂબીઓ અવનવી રીતે સાધી બતાવી છે. આ કવિએ ગઝલો છેડવા ‘રામ વૃંદાવની’ થવાનું પણ પસંદ કર્યું છે તો હાઈકુકવિની ચાલ પણ ચાલી બતાવી છે.

રાજેન્દ્રે કાવ્યનાં સ્વરૂપોમાં પણ અનેક અવનવા પ્રયોગો કર્યા છે. હજુ આપણા વિવેચને ‘ચિત્રણા’, ‘પ્રસંગસપ્તક’, ‘ઈક્ષણા’ વગેરેની બારીકીથી નિરીક્ષા-સમીક્ષા કરવાની રહે છે. એમના દશપદીના પ્રયોગો પણ ધ્યાનપાત્ર છે. ‘શેષ અભિસાર’, ‘પન્નાવતી’, ‘પત્રલેખા’ની કેટલીક રચનાઓમાંની કવિની પાત્રગત કે પાત્રલક્ષી ઉક્તિઓ પણ કેવી રસપ્રદ હોય છે તે જોવું પણ જરૂરી છે. એમની કવિતામાં નાટ્યાત્મકતાનું તત્ત્વ કેટલું ને કેવું છે તેની તપાસ પણ રસપ્રદ નીવડે.

રાજેન્દ્રના કાવ્યવિષયોનો વ્યાપ ઘણો મોટો છે. ગોકળગાયથી માંડીને હાથી સુધીની જીવજંતુ, પંખીપશુ સમેતની પ્રાણીસૃષ્ટિ; તૃણ કે થોર અને શાલ્મલિથી માંડીને કમળ, પારિજાત, અશ્વત્થ, ગુલમહોર, વડ વગેરે સુધીની વનસ્પતિસૃષ્ટિ; ભૂગોળ-ખગોળનાં – ધાવાપૃથિવીનાં અનેક સ્વરૂપો, વિવિધ ઋતુઓ તથા સાંપ્રતથી શાશ્વતી સુધીના દેશ-કાળનાં અવનવાં સ્વરૂપો; માનવજગતના જાતભાતના સંબંધો, મનોજગતના અનેક સંચારો, પ્રાચીન-પૌરાણિકથી માંડીને અર્વાચીન – આધુનિક જીવનના અનેકાનેક સ્થૂળ –

સૂક્ષ્મ આવિર્ભાવો — આ સર્વનો ખ્યાલ કરતાં રાજેન્દ્રનું કાવ્યવિશ્વ ઘણું ભર્યુંભર્યું — ઘણું સમૃદ્ધ લાગે છે. કવિતાની સીમમાં એમણે નિઃસીમતાને અવનવી છટાઓ અને અવનવાં રૂપરંગોમાં ખેલાવી છે. વિસ્તારભયે અહીં એ બધાંનાં દૃષ્ટાંતો ટાંકવાનું ટાળ્યું છે.

રાજેન્દ્રને માટે તો આ પંચમહાભૂત સૃષ્ટિ જ કવિતાની કીડાભૂમિ છે. તેઓ ‘વિજન અરણ્યે’માં કહે છે : ‘પંચતત્ત્વો તણું મીઠું પામ્યો છું સાહચર્ય આ.’ રાજેન્દ્રની કવિતામાં વેદના છે પરંતુ એ વેદના એમને વેરવિખેર ન કરી શકે એવી એમની સુદૃઢ સ્વ-સ્થતાયે છે. આ સ્વ-સ્થતા એમની કવિચેતનાનાં મૂળિયાં કેટલાં ઊંડાં ગયાં છે એની ઘોતક છે. ભવનો અંધાપો ભાંગીને અણદીકને ઓળખવાની એમની ખેવના આમરણ રહેલી. જે અસીમ છે, જે અતીન્દ્રિય છે તેને સીમિત સત્ત્વગોચર કરવાનો તેમનો ઉત્સાહભર્યો પુરુષાર્થ શીલ અને શબ્દને સતત પ્રેરતો-દોરતો રહ્યો છે. તેમની ગહન અને વ્યાપક મનોગતિનો મર્મ નીચેની પંક્તિઓમાંથીયે પામી શકાય તેમ છે :

‘પ્રિય ! તવ પ્રવેશે ભૂમામાં સમસ્તની વ્યાપૃતિ,
સરતી ક્ષણને આધારે લહું સ્થિર શાશ્વતી.’

(‘તવ પ્રવેશે’, સંકલિત કવિતા, ૧૯૮૩, પૃ. ૨૬૨)

‘ક્ષણની તરલ ભૂમિએ’ શાશ્વતીની સ્થિર — સમતા અનુભવતા આ કવિની નીચેની પંક્તિઓ પણ સાંભળવા જેવી છે :

“કોઈનોયે પરિહાર નહિ, મન કોઈમાંયે નવ લાગે,
નિખિલને અનુરાગે;
કર માંહી કંઈ નહિ છતાંય, ન ઉરમાં ઊણપ જાગે;
તુંબનો રે તાર વાગે.
આવરતા અવકાશને કેવલ વેષે,
પગલું મારું જાય રે અસીમ દેશે;
કોઈ અનાહત નાદને રે ઉન્મેષે,
આનંદે આનંદે નિરુદ્દેશે.”

(‘ક્ષણ’ની તરલ ભૂમિએ સંક., પૃ. ૩૮૨)

કવિ પોતાની કાયાના કોટડામાં — કહો કે, કોટલામાં પરિબદ્ધ રહીને પોતાના અસ્તિત્વનું જે વૈશ્વિક પરિમાણ છે તેનો અનુભવ — અખિલાઈનો અનુભવ ગુમાવવા તૈયાર નથી. ‘અહમ્ના ઓહ’ કે ‘વ્યર્થ ઊહાપોહ’માં તેઓ પોતાની વૈશ્વિક નિસબતનો વિસારો સહેવા તૈયાર નથી. તેમની સંવેદનાની ગહરાઈ અને વ્યાપમાંથી જ પૂર્ણતાની પરિસીમાનો તાગ લેવાનો રહે.

કવિને પૂર્ણતા — સભરતા ને શૂન્યતાના અંતરતમ સંબંધનો અંદાજ છે; તેથી જ

એ વિશેની પોતાની ચિત્તાવસ્થાને તેઓ આવી પંક્તિઓ દ્વારા વ્યંજિત કરતા રહે છે :

“ગતિમય

નિખિલ – નિરતિ પરિવાર

એક અતીન્દ્રિ સુન્નબિંદુ મહી

પામી રહે છે વિલય.”

(‘ખાલી ઘર’ સં.ક. પૃ., ૩૮૯)

“સકલને નિજ મહી પામવાનો આનંદ.”

(‘ભાષા’, સં.ક. પૃ. ૪૫૧)

“અસંગ હું જો રહું બોધિસત્ત્વ-શો,

તો દુર્ગ ખૂલે સુખપૂર્ણ શૂન્યનો.”

(‘સંગ્રામ’, સં.ક. પૃ. ૬૧૨)

“હું નેત્ર બંધ કરીને સહુ કેં વિલોપું,

હું નેત્ર બંધ કરીને સહુ કેં વિલોકું.”

(‘લીલા-૨’, સં.ક. પૃ. ૬૨૫)

“બહાર કે ભીતર કેં અભાવ ના,

હું તો રસે પૂર્ણ રમું સ્વભાવમાં.”

(‘સ્વભાવમાં’, સં.ક. પૃ. ૬૨૮)

“પૂર્ણતાની પરિસીમાએ જ,

પુનઃ

નિતાન્ત

શૂન્યતા.”

(‘પ્રાણાપાન’, સં.ક. પૃ. ૮૩૪)

“નિખિલ વસે ઉરના તુષારગૃહે.”

(‘પુલક પુલક અંગે’, સં.ક. પૃ. ૧૦૫૭)

આ કવિને સર્જનથી વિસર્જન અને વિસર્જનથી સર્જન પ્રતિની વિશ્વચેતનાની ગતિવિધિનો ખ્યાલ છે. ગહનનિધિ, મોજું, ઘનવર્ષણ વગેરેની એકાત્મતાની પ્રતીતિ છે. એમનાં પ્રણય, પ્રકૃતિ અને પરમ તત્ત્વ સાથેના મંગળ ત્રિકોણથી એમની કવિતાનું શ્રીયંત્ર તૈયાર થયેલું છે ! સુષમા અને સુષુમ્નાની અનોખી સહોપસ્થિતિથી એમની કવિતાના આનંદને વિશેષ અર્થમાં બ્રહ્માસ્વાદસહોદર તરીકે વર્ણવવાનો રહે. આ કવિની આનંદની, શમ અને સમતાની અનુભૂતિ ઊંડાણની સ્થિતિ અને વ્યાપની ગતિનું અનોખું રસાયણ સિદ્ધ કરીને રહે છે. આ કવિની સર્જકચેતનાનાં મૂળ એટલાં ઊંડાં ઊતરેલાં છે કે તેઓ કોઈ હતાશા કે નિરાશાથી નથી ચલિત થતા કે નથી ચીખતા. એમની કવિતામાં જે

પ્રસાદ ને પ્રસન્નતા, જે માધુર્ય ને મંગલમયતા છે તે એમની કવિચેતનાથી પ્રભવેલી પરાવાણીના પ્રતિસ્પંદરૂપ છે. જીવન અને જગતને પોતાની પાંખોમાં લઈને, રૂપ અને સાકારતાને પોતાની આંખોમાં લઈને આ કવિ ઉતરાણ તો કરે છે પોતાની અંદર જ. કેન્દ્રમાંથી પરિઘને અને બિન્દુમાંથી ઇન્દુને, સાકારમાંથી નિરાકારને અને રૂપમાંથી અરૂપને પકડવા-પામવા માટેની સર્જનાત્મક મથામણે જ આ કવિને જે અમૃતાનંદ અર્પ્યો છે તેનાં થોડાંક અમૃતબિન્દુ ભાવન દ્વારા આપણનેય મળી શક્યાં છે તે બદલ કૃતજ્ઞતાપૂર્વક પ્રસન્નતા (જે આ કવિનો - એમની કવિતાનો તો સ્થાયી ભાવ જ રહ્યો છે તે) વ્યક્ત કરીને, એમના સર્જનાત્મક દૈવતનો ઋણસ્વીકાર કરીને વિરમીએ.*

* તા. ૨૦ - ૨૧ - ૨૨ ડિસેમ્બર, ૨૦૧૩ના રોજ કેન્દ્રીય સાહિત્ય અકાદમીના અન્વયે કવિશ્રી સિતાંશુ યશસ્વદ્ર દ્વારા સમાયોજિત કવિવરશ્રી રાજેન્દ્ર શાહ જન્મશતાબ્દી પરિસંવાદમાં આપેલું વક્તવ્ય.

[‘અત્તરગલી’ : ગિરીશ ભટ્ટ, લટૂર પ્રકાશન, ભાવનગર, પૃ. આ. ૨૦૧૨, કિ. રૂ. ૧૫૦/-.]

અખબાર નિમિત્તે ટૂંકી વાર્તાલેખનનો આરંભ કરનાર ગિરીશ ભટ્ટે આપણને ચાર વાર્તાસંગ્રહો આપ્યા છે. ‘અત્તરગલી’ તેમનો ત્રીજો વાર્તાસંગ્રહ છે. ‘અત્તરગલી’ની વાર્તાઓ સુધી પહોંચતાં પોતાની વાર્તાનો વિકાસ થયો હોવાનું તેમનું સ્વનિરીક્ષણ છે. આ વાત તેઓ એક સજગ વાર્તાકાર હોવાની પ્રતીતિ કરાવે છે. ‘અત્તરગલી’ની વાર્તાઓ સંવેદનકથાઓ છે. તેઓ ‘શબ્દસૃષ્ટિ’ના ‘ટૂંકી વાર્તા અને હું’ વિશેષાંકમાં કહે છે, ‘મનુષ્યમનની જેટલી દિશાઓ, એટલી જ આ સ્વરૂપની.’ માનવમનની ગલીઓમાં લઈ જતી ‘અત્તરગલી’ની વાર્તાઓ મહદ્અંશે નારીના મનોવ્યાપારોની કથાઓ છે. સંગ્રહની ઘણી વાર્તાઓમાં સ્ત્રી – પુરુષપ્રેમસંબંધ નિરૂપ્ય વિષય છે તેમ છતાં આ વાર્તાઓ એકવિધતાનો અનુભવ આપતી નથી એ સર્જકનું વાર્તાકૌશલ પ્રગટ કરે છે. વિગતે તપાસીએ. ‘અત્તરગલી’ વાર્તામાં સમીરને મનોમન ચાહતી, આજીવન અપરિણીત રહેતી ગુલાબનો પ્રેમ ‘મીણબત્તી’ વાર્તામાં મીણબત્તીની જેમ પ્રજ્વળીને વ્યક્ત થતો બંસરીનો પ્રેમ, ‘આવેશ’ વાર્તાની નાવિકા ભગવતીનો રસેન્દુ માટે પતિનો મૂક પ્રેમ, “અનુરાગી” વાર્તાની જર્નાલિસ્ટ કામિનીનો પુનિત તરફનો અવ્યક્ત પ્રેમ – આ બધાં પ્રેમસંવેદનો ઉપરના સ્તરે સમાન કે એક જેવાં જણાય પણ આ દરેકનો પ્રેમ જુદા જુદા સ્તરે, જુદા જુદા રૂપે અને રંગે પ્રવર્તે છે. માનવમનની લીલાને સૂક્ષ્મતાથી વ્યક્ત કરવાની વાર્તાકારની આ શક્તિ ધ્યાન ખેંચે છે.

‘અત્તરગલી’ વાર્તાનો નાયક સમીર પાંચ વર્ષ પછી શહેરમાંથી વતનની ગલીમાં જાય છે તો ત્યાં બધું જ બદલાઈ ગયેલું જુએ છે. સમીરના સંસ્મરણ રૂપે અત્તરગલીનો પરિવેશ અને ત્યાંના લોકોની વાત ઊઘડતી આવે છે. એનું પોતાનું ઘર; મોજીલાલની હવેલી; મોજીલાલ અને રૂપકુંવરનો ઠાઠ; ગુલાબ. મોજીલાલની ડેલી પાસેથી પસાર થતાં અત્તરની સુગંધથી મનનું તરબતર થઈ જવું વગેરે સંસ્મરણોમાં નાયક રાયે છે. અત્તરગલીના નામાભિધાનને પણ તે સ્મરે છે. નાયકને વતનમાં આગ્રહપૂર્વક મોકલનાર પત્ની નિત્યા હતી. નિત્યા નિઃસંતાન હતી. નિત્યાને સમીરની અત્તરગલીની એક વાતની જાણ હતી કે ગુલાબ સમીરને ખૂબ જ પ્રેમ કરતી હતી અને અપરિણીત રહી હતી. તે માનતી હતી કે ગુલાબના નિસાસાએ જ તેને નિઃસંતાન રાખી હતી. નિત્યા પતિને અધીરાઈથી પૂછે છે, “જઈ આવ્યાને અત્તરગલીમાં ? પછી મળ્યા ગુલાબને ? એ માટે તો તમને મોકલ્યા હતા. એ છોકરી તમને મનોમન ચાહતી હતી.” આ સાંભળી નાયક

ચોંકી જાય છે. નાયકને થાય છે કે પોતે ન તો ગુલાબના મનને પામી શક્યો કે ન ઓળખી શક્યો નિત્યાને. તે કોઈ નામ વગરની ગલીમાં ભટકી રહ્યો હોય એવું અનુભવે છે. આ વાર્તામાં નિત્યાની સંતાનઝંખના અને પતિપ્રેમની સાથે ગુલાબનો અવ્યક્ત પ્રેમ વ્યક્ત થયો છે. ‘અત્તરગલી’ શીર્ષક એકાધિક વ્યંજનાવર્તુળો સર્જે છે.

“મીણબત્તી” વાર્તાની નાયિકા બંસરી પ્રોફેસર ભગીરથને મનોમન પ્રેમ કરતી હતી. તેને જાણ હતી કે સર પરિણીત છે. તેથી તે પ્રેમને ક્યારેય વ્યક્ત કરતી નથી, પણ ભગીરથની પત્ની માલતી તેની લાગણીને પામી જાય છે. માલતીના પ્રશ્નના જવાબમાં તે કહે છે : “પ્રેમ કંઈ માત્ર શરીરથી થોડો કરાય ! એ તો હવાની જેમ કરી શકાય, મીણબત્તીની જેમ પ્રજ્વળીને પણ કરી શકાય.” પોતાના ગુરુને અશરીરી પ્રેમ કરતી બંસરી અવ્યક્ત રહી નથી કે વ્યક્ત પણ થઈ નથી, પણ ‘અત્તરગલી’ વાર્તાની ગુલાબ કરતાં બંસરીનો પ્રેમ જુદો છે. ગુલાબના મૂક પ્રેમમાં વિરહનો ભાવ નિહિત છે. જ્યારે બંસરીએ ગુરુને પ્રાપ્ત કર્યાં નથી છતાં તે વિરહી નથી.

‘આવેશ’ વાર્તામાં ભગવતી મનોમન રસેન્દુને પ્રેમ કરે છે. ભગવતીના પિતાએ પોતાને ત્યાં મેડીમાં એક ઓરડી રસેન્દુને ભાડે આપી હતી, પણ રસેન્દુ ભગવતી સામે નજર પણ ન માંડે એની તેઓ તકેદારી રાખતા હતા. ભગવતીની બહેનપણીઓ પોતપોતાના બોયફ્રેન્ડની વાતો રસપૂર્વક કહેતી ત્યારે ભગવતીને પણ રસેન્દુ સાથે પોતાની વાતો જોડીને કહેવાનું મન થતું. પણ પછી આવેશ શમી જતો. એક દિવસ અચાનક સમાચાર મળે છે કે રસેન્દુની બદલી થઈ ગઈ. તે આ જાણી એકાંતમાં રડી પડી, અને મેડી પર જઈ કચરો વાળવા લાગી. અહીં તેને રસેન્દુની એક ફાઈલ મળે છે. ફાઈલમાં રસેન્દુએ તેને સંબોધીને લખેલા પ્રેમપત્રો હતા. આ પત્રો જોઈ તેને આવેશ આવે છે કે બધી બહેનપણીઓને તે આ પત્રો બતાવે અને કહે કે, “વાંચો આ લવલેટર ! સાવ સાચો ! જુદાડિયું... કોઈએ લખ્યો છે તમને આવો લવલેટર ?” ભગવતીના આ પ્રેમમાં આકર્ષણનો આવેશ જ વધુ છે.

આ બધી નાયિકાઓ કરતાં ‘અનુરાગી’ વાર્તાની નાયિકા કામિનીનું પ્રેમાકર્ષણ કંઈક જુદું જ છે. ત્રેવીસ-ચોવીસ વર્ષનો પુનિત સંન્યાસ લેવાનો હતો. તેનો ઇન્ટરવ્યૂ લેવા કામિની જાય છે. તે પુનિત સામે પ્રશ્નો પૂછી શકતી નથી ત્યારે પુનિત તેને કહે છે, તમે પ્રશ્નાવલિ આપો – હું એના ઉત્તરો લખી આપું. પુનિતે ભૂતકાળમાં કોઈને પ્રેમ કર્યો હતો કે કેમ એવો પ્રશ્ન કામિનીએ પૂછ્યો હતો. પુનિત એની વાતને અખબારમાં પ્રગટ ન કરવાની શરતે એની બાળપણની પ્રેમકથા કહે છે. બાળપણમાં દસ-અગિયાર વર્ષની ઉંમરે તે મામાને ત્યાં વાંકાનેર જતો ત્યારે મામાના ઘરની સામે રહેતી નવદસ વર્ષની બાલિકા તરફ તે આકર્ષાયો હતો અને મનોમન એની સાથે લગ્નનો વિચાર કરે છે. પ્રેમના આ સાક્ષાત્કારને તે ભૂલી શકતો નથી. આ પછી કામિની ઘરે જઈ માને

પૂછે છે, “મમ્મી, આપણે ક્યારેય વાંકાનેર હતાં ? હું આઠ-નવ વર્ષની હોઉં ? સામેના બારણે કોઈ પોસ્ટમાસ્તર રહેતા હોય અને તેમને ત્યાં રજાઓમાં...” અહીં બાળવયની આકર્ષણની લાગણી સંસાર ત્યાગવા જેવા પ્રેમનો સાક્ષાત્કાર કહી શકાય કે કેમ તે એક પ્રશ્ન છે. કામિનીનો મમ્મીને કરેલો પ્રશ્ન વાર્તાને સ્થૂળ સપાટી પર લાવી મૂકે છે.

ઉપરોક્ત ચાર વાર્તાઓમાં ‘અત્તરગલી’ અને ‘મીણબત્તી’ વાર્તાની નાયિકાઓનો પ્રેમ સ્પર્શક્ષમ ઘનતાથી વ્યક્ત થયો છે. આ બન્ને વાર્તા કલાત્મક અને રસપ્રદ બની છે.

‘પંદર વર્ષની છોકરી’ અને ‘વયસંધિ’ વાર્તામાં યૌવનમાં પ્રવેશતી કન્યાઓનાં મનોસંચલનો રજૂ થયાં છે. અહીં રજૂ થયેલ ‘એકાકાર’ અને ‘હળવાશ’ વાર્તાઓ ધ્યાનપાત્ર છે. ‘હળવાશ’ વાર્તામાં સ્ત્રી – પુરુષના લગ્નેતર સંબંધને કોલેજ – કન્યાઓની દષ્ટિએ ચિત્રિત કર્યો છે. નાયિકા ક્ષમા કોલેજમાં દાખલ થાય છે ત્યારે માએ અનેક શિખામણો આપી હતી. કોલેજમાં ગયા પછી તે એક નવા જ જગતમાં મુકાય છે. એને અહીં આનંદ આવે છે અને ભય દૂર થતો જાય છે. સખીઓ મજમુદાર સર અને વર્ષાબહેનના સંબંધની વાતો રસપૂર્વક કરે છે. તેને આ બધું ગમતું નથી. તેની બહેનપણી શશી એને એના પિતાના અન્ય સ્ત્રી સાથેના સંબંધની વાત કહે છે. આ સાંભળી ક્ષમા દુઃખી થઈ જાય છે. એક દિવસ તે પપ્પાને પેલી સ્ત્રી – સોનલ સાથે બાઈક પર પસાર થતા જુએ છે અને તે થીજી જાય છે. તે મમ્મીના વિચારે દુઃખી થાય છે. તેને અસ્વસ્થ જોઈ મા ગભરાય છે. છેવટે તે પપ્પા અને સોનલના સંબંધની વાત કહે ચે. મા એને આશ્વાસન આપે છે. મા આજ સુધી વયમાં આવેલી પુત્રીથી આ વાત કેવી રીતે ગોપિત રાખવી એના ભાર હેઠળ જીવતી હતી. પુત્રીએ આ કડવું સત્ય જાણ્યું તેથી માના મન પરનો બોજો હટી જાય છે. અહીં લગ્નેતર સંબંધ વાર્તાવિલય નથી પણ પુત્રીની સત્ય છુપાવવાના બોજામાંથી મુક્ત થવાથી પ્રાપ્ત થતી હળવાશની વાત કેન્દ્રમાં છે. આ દષ્ટિએ વાર્તાવસ્તુ નવીન છે.

‘એકાકાર’ પ્રસ્તુત સંગ્રહની એક સુંદર રચના છે. વાર્તાનાયિકા માલુ માના મૃત્યુ પછી એકાએક પુખ્ત બની જાય છે. તેની મા વેશ્યાનો ધંધો કરતી હતી. તે પણ માની જગ્યા લે છે. મા હંમેશાં તુલસીક્યારે પાણી રેડી વંદન કરતી અને તે હંમેશાં પ્રસન્ન રહેતી. માલુ તુલસીક્યારે પાણી રેડે છે ત્યારે જ નંદુ નામની એક સ્ત્રી આવે છે અને માલુ પર આકોશ ઠાલવે છે, “મેં તારું શું બગાડ્યું છે તે મારો સંસાર ઉજાડવા બેઠી છે ?” તેના અવાજમાં આકોશનું બળ ન હતું. પોતાનો પતિ અહીં આવતો હતો તેથી નંદુ ઝઘડવા આવી હતી પણ તે ઝઘડી શકતી નથી. માલુ તેને કહે છે, “હું કંઈ થોડી કોઈને બોલાવવા જાઉં છું ? – સમજાવ તારા મરદને.” આજુબાજુની સ્ત્રીઓ ખડખડાટ હસે છે અને નંદુ ઝંખવાઈ જાય છે. માલુની આ એક જ દલીલથી તે થીજી જાય છે.

તેને નાલેશી લાગે છે. શું કરવું તે તેને સમજાતું નથી. આ બાજુ માલુ વિચારે છે કોણ હશે આનો મરદ ? ગોરધન લાલ્યો હતો તે જ હશે. પણ આ સ્ત્રી તો કંઈ એવી લાગતી નથી. એને નંદુ પર કરુણા ઊપજે છે. તે નંદુને ઓટલા પર બેસી જવાનું કહે છે અને પાણી આપે છે, અને કહે છે, “જુઓ તમે જ સમજાવજો કે અહીં ન આવે. મારાથી ના પાડી શકાય નહીં.” બન્ને એકબીજાને સમજે છે. નંદુને માલુની લાચારી સમજાય છે અને એને પૂછે છે, “બહેન, તું મને એટલું જ કહે, તું તેમને કેવી રીતે રાજીપામાં રાખે છે ?” અંતે કથક કહે છે : “બન્નેએ એકબીજા સામે જોયા કર્યું. નર્યું મૌન પથરાઈ ગયું. બન્ને સ્ત્રીઓ વચ્ચે કશું અંતર જ ના રહ્યું કે જાણે એકાકાર થઈ ગઈ.” આ વાર્તા નખશિખ કલાકૃતિ બની છે. વાર્તાના આરંભે સામાજિકતાની દૃષ્ટિએ સામસામે અંતિમે ઊભેલી માલુ અને નંદુની પીડા અંતે કેવી એક બની રહે છે એની વાત ભાવકને ઊંડાણથી સ્પર્શી રહે છે. અહીં બાહ્યવાસ્તવ અને આંતરવાસ્તવ, વાર્તાવિષય અને વાર્તારૂપ એકરૂપ બનીને પ્રગટ્યાં છે. ત્રી. પુ. કથનકેન્દ્રથી કહેવાયેલી આ વાર્તા માલુ અને નંદુનાં વ્યક્તિત્વને તથા પીડાને સરસ વ્યંજિત કરે છે. કોઈ પણ પ્રકારના ઉપદેશ વિના જીવનના નર્યાં વાસ્તવને વાર્તાકારે સરપ્રદ રીતે વાર્તામાં રૂપાંતરિત કર્યું છે.

સંગ્રહની ‘માણસનો વેશ’, ‘ભજનમંડળી’ અને ‘ખભો’ વાર્તા અન્ય વાર્તાઓ કરતાં વિષયવસ્તુની દૃષ્ટિએ જુદી પડે છે. ‘માણસનો વેશ’ વાર્તામાં જુદા જુદા વેશ ભજવતા બળવંત નાયકના જીવનની કરુણાની કથા છે. પુત્ર ગોપાલ એને ભણાવનાર સજ્જન ભગવાનદાસની પુત્રી સાથે લગ્ન કરે છે. ગોપાલ બળવંત નાયકને પોતાને ત્યાં શહેરમાં બોલાવે છે. પુત્ર પત્ની અને સસરાના શહેરી જીવનમાં સરસ ગોઠવાયો છે પણ બળવંત નાયક તેના ગામડીપણાને લીધે ત્યાં ગોઠવાઈ શકતા નથી. ભગવાનદાસ તથા પુત્રવધૂ નેહલને પણ તેમની રહેણીકરણી ગમતી નથી. તેઓ ત્યાં તિરસ્કૃત થઈ વતન પાછા આવે છે. એક સાંજે તેઓ માથે ટોપી મૂકી, ખભે ખેસ રાખી લાકડી લઈ ગામમાં ચાલવા માંડે છે. રંગપુરની બજારમાંથી પસાર થતાં કોઈ બોલે છે, “અલ્યા નાયકે વેશ આણ્યો.” કોઈ બોલ્યું, “આ તો માણસનો વેશ છે. નાયકે માણસનો વેશ કાઢ્યો.” નાયકને આ સાંભળી આંસુ આવી ગયાં, બોલ્યા, “ખૂબ જ અઘરો છે આ માણસનો વેશ.” નાયકના અંતના આ વિધાનમાં નાયકના જીવનનો કરુણ અને કથામર્મ વેધક રીતે વ્યંજિત થયાં છે. ‘વેશ’ શબ્દનાં અર્થવર્તુળોનું ઊંડાણ પામી શકાય છે.

‘ભજનમંડળી’ વાર્તામાં નાયિકા સ્વાતિના જીવનની કરુણતા વિશિષ્ટ રચનારીતિથી વ્યક્ત થઈ છે. ત્રણ સાખીઓની બનેલી ભજનમંડળીની ધરોહર એવી સ્વાતિ પ્રેમલગ્નમાં વિફળતા પામી લગ્નબંધનથી છૂટી થઈ હતી. સુષમા અને મિતાલીનાં લગ્ન થતાં ન હતાં તેથી તેઓ પણ સ્વાતિ સાથે જોડાયાં અને આમ શરૂ થઈ સ્ત્રીઓની ભજનમંડળી. સ્વાતિ સારું ગાઈ શકતી હતી. પિતાનું પેટીવાજું તેણે બહાર કાઢ્યું. સુષમાએ પોતાની

ચિત્રકલાથી ‘સ્ત્રીઓની ભજનમંડળી’ બોર્ડ ચીતર્યું. મિતાલી – સુષમા સ્વાતિના સંગીતમાં મંજરાથી તાલ મેળવતી અને સૂર પુરાવતી. જોતજોતામાં ત્રણેની ભજનમંડળી પ્રસિદ્ધિ પામી. પોળમાં રહેતા મણિકાકાએ કાકીના મૃત્યુ પછી ભજનમંડળીનાં ભજનો ગોઠવવાની કામગીરી નિનાદને સોંપી. આ નિમિત્તે નિનાદને સ્વાતિને મળવાનું થયું. બન્ને વચ્ચે પ્રેમકૂંપળો ફૂટી, આથી સુષમા તથા મિતાલી ભજનમંડળી બંધ થઈ જવાની ભીતિ અનુભવે છે. એક દિવસ નિનાદનો સ્વાતિ પર ફોન આવે છે અને તેના કહેવા પ્રમાણે અમેરિકાની ગિરા સાથે પરણવાથી તેને તૈયાર બિઝનેસ મળે એમ છે. પોતે ત્યાં જઈ સ્વાતિનાં ભજનો ગોઠવશે એમ કહે છે. સુષમા સ્વાતિની આ વાત સાંભળી વિચારે છે : ‘ભજનમંડળી બચી ગઈ.’ સ્વાતિએ ખિન્ન થઈ નિનાદની વાતો સાંભળી લીધી. સ્વાતિનાં ભજનો વધુ દર્દભર્યાં બની ગયાં. આ વાર્તા ભાવકને માત્ર સૌંદર્યબોધ જ નથી કરાવતી પણ એના હૃદયમાં ભાવસંવેદન પણ જગાડે છે. વાર્તારચના સુંદર થઈ છે. સ્વાતિની નિનાદ સાથેની બીજી મુલાકાતથી વાર્તાનો આરંભ થયો છે. આ નિમિત્તે એની પહેલી મુલાકાતની વાત, પાડોશી કાકા – કાકી સાથેના નિનાદના સંબંધો, કાકીનું મૃત્યુ, ભજનોનો કાર્યક્રમ, સ્વાતિ સાથેની મુલાકાતો, મિતાલી – સુષમાની ભજનમંડળી પડી ભાંગવાની ચિંતા, આ સંબંધ લગનમાં ન પરિણમે તે માટેની મિતાલીની કલ્પના અને અંતે તેની કલ્પનાનું વાસ્તવમાં થયેલું રૂપાંતર આસ્વાદ્ય છે. વાર્તા સુશ્લિષ્ટ છે. ક્યાંય લાગણીના ઘેરા રંગો નથી. અંતની ચમત્કૃતિ કરુણ ભાવને સઘન કરે છે.

‘ખભો’ વાર્તામાં કંપનીના અધિકારીઓની ભ્રષ્ટાચારી કામગીરીની પશ્ચાત ભૂમાં નિર્મળ પ્રેમસંબંધોની કથા છે. કંપનીના જનસંપર્કઅધિકારી સામતાપ્રસાદ આવનારા સાહેબોનું વિવિધ રીતે મનોરંજન કરી કંપનીને ફાયદો કરાવી દેતા. પણ યુવાન કમલનયનને એ રીતે ખુશ કરી શકાય એમ નથી કેમ કે એણે તો આવતાંની સાથે કામ જ શરૂ કરી દીધું. રાત્રે તે સામતાપ્રસાદ સાથે શહેરમાં ચાલવા નીકળે છે અને પોતાનાં જૂનાં સંસ્મરણો કહે છે. બ્રહ્મપોળના જૂના મકાનને યાદ કરતાં પિતાજીનું પેટીવાજું અને માનાં પ્રભાતિયાંની વાત કહે છે. સામતાપ્રસાદને લાગે છે કે કમલનયનને પન્નાબાઈની ટૂંકરી સંભળાવી ખુશ કરી શકાશે. કમલનયનનાં માતા – પિતા વચ્ચે મતભેદ હતા એટલું જ તે નાની ઉંમરે સમજી શક્યો હતો. પિતાજી કોઈ ગાનારીને ત્યાં પડ્યાપાથર્યાં રહે છે તેથી તેને મા માટે દુઃખ થાય છે. પછી તેને મામાને ત્યાં ભણવા માટે મોકલી દેવાય છે. કમલનયનનું મન એ અજાણી સ્ત્રી માટે ધિક્કારભાવથી ભરાઈ ગયું હતું. સામતાપ્રસાદ એને પન્નાબાઈને ત્યાં લઈ જાય છે ત્યારે તે ‘પ્રભુ મોરે અવગુણ ચિત્ત ન ધરો’ના શબ્દો સાંભળે છે. પન્નાબાઈ આજે અસ્વસ્થ હતી. તે સામતાપ્રસાદને અતીતની વાત કહે છે, અને આ પેટી વગાડનાર પ્રાણવલ્લભની પ્રશંસા કરે છે. કમલનયન પ્રાણવલ્લભ નામ સાંભળીને ચમકે છે. તેને થાય છે કે, આ જ પેલી ખરાબ સ્ત્રી. પન્ના

કહે છે, “હું તવાયફ હતી પણ પ્રાણવલ્લભે જ મને એ રસ્તેથી પાછી વાળી. મેં એની સામે પ્રસ્તાવ મૂક્યો તો એણે કહ્યું, “પન્ના મારે પત્ની છે, એક પુત્ર છે, મારો સંસાર છે; તું જેને પ્રેમ કહે છે એ તો મૃગજળ છે...” અને પન્નાની જિંદગી બદલાઈ ગઈ. કમલનયન પિતાનું આ સત્ય સાંભળીને હચમચી જાય છે, તે માથું મૂકીને રડવા માટે કોઈનો ખભો ઝંખે છે ત્યારે એને લાગે છે એય જાંખતી હશે ને કોઈ ખભો !”

‘લાચારીનું વર્તુળ’ વાર્તામાં પ્રેમીથી છેતરાયેલી માતાની પુત્રીનો પ્રેમી પણ વિશ્વાસભંગ કરે છે અને ઈતિહાસનું પુનરાવર્તન થતાં લાચારીનું વર્તુળ પૂરું થાય છે. આ ઉપરાંત ‘સુખ’, ‘પશ્ચાત્તાપ’, ‘હું હોઉં તો’, ‘પંદર વર્ષની છોકરી’, ‘વયસંધિ’ જેવી રચનાઓ સરેરાશ કૃતિઓ છે; પણ ‘અત્તરગલી’, ‘હળવાશ’, ‘એકાકાર’, ‘મીણબત્તી’, ‘માણસનો વેશ’, ‘ભજનમંડળી’, ‘ખભો’ જેવી રચનાઓ રૂપનિર્મિતિ અને વિષયવિશિષ્ટતાની દૃષ્ટિએ ધ્યાનપાત્ર છે. વાર્તામાં એકીભૂત અસર પ્રગટાવનાર વાર્તાકાર અભિનંદનને પાત્ર છે. વાર્તાભાષા મહદ્અંશે સરળ અને પ્રાસાદિક છે. પ્રતીકાત્મકતા અને વ્યંજકતાનો અનુભવ પણ અહીં થાય છે, પણ સર્જનાત્મક ગદ્યની શક્યતાઓ તાગવી બાકી છે. વાર્તાઓ વાંચતાં પ્રતીત થાય છે કે વાર્તાકાર ટૂંકી વાર્તાના સ્વરૂપથી અભિજ્ઞ છે. માનવમનની સંકુલતાનો આવિષ્કાર, વિશિષ્ટ દૃષ્ટિકોણ, અને ત્રિપરિમાણી નિરૂપણનો સંસ્પર્શ આ વાર્તાઓને મળ્યો હોત તો સોનામાં સુગંધ ભળવાનો અનુભવ ભાવકને પ્રાપ્ત થયો હોત. પરંતુ અહીં ચોક્કસપણે કહી શકાય કે ગિરીશ ભટ્ટ ટૂંકી વાર્તાના રૂપવિશેષને પ્રમાણીને તથ્યવાસ્તવનું રૂપાંતર કરવામાં કુશળ છે.

ચિત્રનું શીર્ષક Niharika from Google Earth/

ગૂગલ અર્થ પરથી જોવાયેલ નિહારિકા

ચિત્રકાર : ગુલામમોહમ્મદ શેખ (જ. ૧૯૩૭, સુરેન્દ્રનગર, ગુજરાત)

માધ્યમ : બોર્ડ પર એકેલિક

માપ : ૮' x ૪'

વર્ષ : ૨૦૦૮

૧. ઘેરા રંગો. લીલામાં ભૂરો ભળ્યો હોય. સહેજ ભૂરો લાલમાં હળવેકથી પથરાયેલો હોય. પીળો હોય કે ભૂરો બન્ને નજરે ચઢે એ રીતે લાલમાં ગૂંથાયેલા હોય. પીળો લીંબોળીનો પણ હોય અને પાકેલા ગરબનો સહેજ રતાશ પડતો પણ હોય. ઘેરા ભૂરા, કીરમજી, રાતા, અબરખ-રંગ્યા ચિત્રાવકાશમાં જાણે મસ્જિદના બુરજ/ છત પર રચાયેલા મોઝેક જેવી જ શોભા કળાય. વારંવાર આવરણચિત્રને અવલોકતાં એનું અદકું આકર્ષણ પણ થાય.

૨. ગૂગલ અર્થ પરથી નિહાળેલી નિહારિકા. 'નિહારિકા' એ તો ચિત્રકારના ઘરનું નામ. ગૂગલ અર્થની સહાયે ચિત્રકાર પોતાનું ઘર અને પોતાનો વિસ્તાર/પરિવેશ નિહાળે છે. જો કે ગૂગલ અર્થ પરથી જે દેખાય છે એ તો ચિત્રફલકના કેન્દ્રીય વર્તુળની બહાર છે. તકનીકી વ્યવસ્થાની તટસ્થ આંખોનો કંકિટી બરછટ અહેવાલ. પણ મજા અહીં ચિત્રકાર એ બહાને જે જોવા અને જોવાડાવવા માગે છે એમાં છે. ચિત્રફલકના વર્તુળમાં ચિત્રકારે પોતાનું મનોમય જગત આલેખ્યું છે. એક જ ફલક પર પડાખોપડાખ અનેક સમયો આલેખ્યા છે. અનેક સ્થળોને ગૂંથ્યાં છે. ભારતીય લઘુચિત્રપરંપરાની જેમ જ અહીં ચિત્રકારે કોઈ એક કેન્દ્રબિંદુ નથી રાખ્યું. એટલે જ કોઈ એક બિંદુ પર બધું જ સમેટાતું નથી. બલ્કે એથી જ આપણી નજરને એકાધિક દિશાઓમાં વિહરવાનો મોકો મળે છે. અને એ વિહારનો રસ્તો પણ દશકે પોતે જ નક્કી કરવાનો છે. સમયબહુલ, પાત્રબહુલ, રંગબહુલ, પરિપ્રેક્ષ્ય બહુલ આ ચિત્રની આયોજનામાં ગતિ અને સ્થિતિનો વિલક્ષણ સંયોગ ચિત્રકારે રચ્યો છે.

આ ચિત્રમાં ચિત્રકારે પોતાનાં અગાઉનાં ચિત્રોમાંથી ચિત્રાંશો Quotation/ ઉદ્ધરણ રૂપે મૂક્યા છે. એ સાથે પોતાની વાતને કહેવામાં સહાયક બનતા અન્ય ચિત્રકારોના ચિત્રાંશો પણ સંકલિત કર્યાં છે. આ ચિત્રાંશો પણ એવા કે જેમા આ સ્થળ સાથેના સંદર્ભો જોડાયેલા હોય. એ સાથેની સ્મૃતિઓ જોડાયેલી હોય : ચીજ-વસ્તુઓની સ્મૃતિઓ, દિવસ અને રાતના પહરોની સ્મૃતિઓ, મિત્રોની સ્મૃતિઓ, કલાકારોની

સ્મૃતિઓ અને કલાકૃતિઓની સ્મૃતિઓ. કોઈ પણ જગાને પોતાની જગા બનાવતા - પોતીકી જગા હોવાની પ્રતીતિ કરાવતા અંગત - બિનઅંગત સર્વે સંવેદનોને ગૂંથીને ચિત્રકારે એક વિશ્વ રચ્યું છે. અથવા તો સ્મૃતિચિહ્ન રચ્યું છે.

૩. અહીં કબીર છે. જાણે હમણાં વચન બોલશે. વડોદરાના પ્રતાપગંજનો યુનિવર્સિટીનો વિસ્તાર છે. લઘુચિત્રની શૈલીમાં તેમજ પોતીકી શૈલીમાં નિરૂપાયેલાં વૃક્ષ અને વનસ્પતિ છે. ધસમસતી આવી રહેલી ટ્રેન છે. મોટરગાડી છે. સ્કૂટર પર ઝડપથી પસાર થતો માણસ છે. બોલકું ઝાડ છે, જેની ડાળીઓમાં કળાકારમિત્રોના ચહેરા છે. નીચે એક વૃદ્ધ માણસ દર્શકને વીંધતો એની પછીતે તાકે છે. રંગની પ્રચૂરતા છે પણ એકલ દોકલ ગતિશીલ પાત્રો અને વમળાતી પ્રકૃતિ સિવાય સર્વત્ર સૂનકાર છે. કબીર છે તો દેવદૂત પણ છે. એક તરફ વચન કહેવા તત્પર કબીર છે તો બીજી તરફ દેવદૂતનું શાંત વિચરણ છે. કળાકારે પોતાની નિહારિકાને આમ તે આવી શા માટે કલ્પી કે નિરૂપી હશે?

૪. આવરણ પર મૂકવામાં આવેલું ચિત્ર એ કાંઈ પોતે સ્વતંત્ર ચિત્રકૃતિ નથી. પણ કાવડ : 'Kaavad: Traveling Shrine: Home 2008' નામના એક સ્થાપત્યનો એ ભાગ છે. 'કાવડ એટલે શું ? વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના કાવડિયા ભાટ નામે ઓળખાતા યાયાવર કથાકારોનું કથા કહેવાનું માધ્યમ 'કાવડ'ના નામે ઓળખાય છે. જેને ઊંચકીને હરીફરી શકાય એવું નાનકડા ખોખા જેવું અથવા તો પેટી જેવું મંદિર. એના એકાધિક દરવાજા અને એ દરવાજા પણ એકબીજા સાથે ગૂંથાયેલા. દરવાજો ખોલો એટલે એમાં એને સંકળાયેલું બીજું પડળ પણ ખૂલે. દરેક દરવાજાની સપાટી પર પરંપરાગત શૈલીમાં ધાર્મિક કથાઓ આલેખાયેલી હોય. કાવડિયો ભાટ કથા કહેતો જાય ને દરવાજા ઉઘાડતો જાય અને એ સાથે પ્રકટ થતું જાય એક નવતર દશ્ય. દશ્ય બદલાય એમ કથા પણ વહેણ બદલતી જાય. કથાના અંતે મંદિરના ગર્ભગૃહમાં મુકાયેલા દેવનાં દર્શન થાય.

ગુલામમોહમ્મદ શેખને કથા કહેવાના માધ્યમો અને પ્રયુક્તિઓ/devices રસ પડતો રહ્યો છે. આ પૂર્વે એમણે વિશાળ ફલક પર ભીંતચિત્રો આલેખ્યાં છે. અહીં પણ ભીંત તો છે જ પણ જેને ખસેડી શકાય, સમેટી શકાય એવી ભીંત છે. કવિતા સિંહ નામના કળાવિવેચક કહે છે તેમ આને પુસ્તકનાં પૃષ્ઠ પણ કહી શકાય. પ્રસ્તુત કાવડની વિશેષતા એ છે કે આ વિશાળકદનું છે. એમાં દર્શક માત્ર પ્રેક્ષક નથી પણ કળાકૃતિનો ભાગ પણ છે. દર્શક એમાં પ્રવેશી શકે છે. આજુબાજુ અને છત પરના ચિત્રાંકનો નિહાળી શકે છે. નાના કદના એકાધિક કાવડ રચ્યા પછી જ આવા વિશાળ ફલક પર એમણે કાવડનું સર્જન કર્યું છે.

૫. ગુલામમોહમ્મદ શેખને ભારત સરકારે દશ્યકળાક્ષેત્રે એમના સમગ્ર પ્રદાનને અનુલક્ષીને તાજેતરમાં પદ્મભૂષણના સન્માનથી નવાજ્યા છે. આધુનિકોમાં આદ્ય ગણાતા અને આપણા માનનીય શેખસાહેબ ગુજરાતી ભાષાના વિચક્ષણ કવિ, ગદ્યકાર

અને કળામર્મજ્ઞ છે. એમનાં લખાણો વાંચી વાંચીને પેઢીઓ તૈયાર થઈ છે. ‘અથવા’નાં કાવ્યો અને એ પછીનાં કાવ્યોની સંવર્ધિત આવૃત્તિ ‘અથવા અને’ના શીર્ષકથી ડિસેમ્બર ૨૦૧૩માં પ્રકાશિત થઈ છે. ભૂપેન ખખ્ખર, જેરામ પટેલ, જ્યોતિ ભટ્ટ, પિરાજી સાગરા, વિનોદ રાય પટેલ, નાગજી પટેલ જેવા વિખ્યાત કળાકારોને સાહિત્યાભિમુખ કરવામાં અને સાહિત્યકારો અને કળાકારો વચ્ચે ઘરોબો કેળવવામાં શેખસાહેબનો અનન્ય ફાળો રહ્યો છે. પોતાને યુવાનીમાં વડોદરાની વાટે વાળનાર અને કળાઅભ્યાસકાળમાં વારંવાર પત્રો લખીને પ્રોત્સાહન પૂરું પાડનાર કળાગુરુ રવિશંકર મ. રાવળના સ્મરણમાં શેખસાહેબે કળાગુરુ રવિશંકર મ. રાવળ વ્યાખ્યાનમાળાનું આયોજન ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના નેજા હેઠળ કર્યું છે. દર વર્ષે વિભિન્ન કળા સાથે સંકળાયેલા કળાકાર/કળામર્મજ્ઞનું એક વ્યાખ્યાન આયોજિત થાય છે. તાજેતરમાં જ આ વ્યાખ્યાનમાળાનું અગિયારમું વ્યાખ્યાન જાણીતા ફિલ્મકાર કેતન મહેતાએ આપ્યું હતું. ગુજરાતના સાંસ્કૃતિક વાતાવરણને તેઓ સતત પોતાની કૃતિઓ અને રચનાત્મક આયોજનો થકી પરિષ્કૃત કરતા રહ્યા છે. પદ્મભૂષણના નાગરિક સન્માન માટે એમને આપણા સૌ વતી અભિનન્દન !!

ચિત્રકારનું સરનામું : ગુલામમોહમ્મદ શેખ, ‘નિહારિકા’, યુનિવર્સિટી હેલ્થ સેન્ટર પાછળ, પ્રતાપગંજ, વડોદરા ૩૯૦ ૦૦૨.

આપણી વાત એટલે પરિષદની વાત અને પરિષદની વાત એટલે ભાષાની વાત અને તદ્દનવચે સાહિત્યની વાત જે પરિષદની મૂળ નિસબત છે. ફેબ્રુઆરી-માર્ચ માસમાં જે કાર્યક્રમો થયા તેમાં પરિષદના પૂર્વપ્રમુખ શ્રી મનુભાઈ રાજારામ પંચોળી ‘દર્શક’ની શતાબ્દી નિમિત્તે ૨૬ ફેબ્રુઆરીએ પરિષદે ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગરની સહાયથી સંયુક્તપણે દર્શક શતાબ્દીવંદનાનો એકદિવસીય પરિસંવાદ યોજ્યો હતો. પરિષદપ્રમુખ શ્રી ધીરુભાઈ પરીખે ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીના પ્રારંભ સાથે દર્શકનાં સ્મરણો કહી એમની સાહિત્યિક પ્રતિભાને વંદના કરી હતી. બીજરૂપ વક્તવ્ય શ્રી રઘુવીરભાઈ ચૌધરીએ આપ્યું હતું. ઉદ્ઘાટન-બેઠકનું સંચાલન શ્રી નીતિન વડગામાએ કર્યું હતું. કાર્યક્રમની પ્રથમ બેઠકમાં શ્રી પી. જી. પટેલ અને શ્રી યોગેન્દ્ર પારેખે વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં. અધ્યક્ષસ્થાનેથી શ્રી મનસુખભાઈ સલ્લાએ દર્શક વિશે વિગતે વાત કરીને એમના વ્યક્તિત્વનાં વિવિધ પાસાંઓને તેમજ તેમના સાહિત્યની વાત કરી હતી. આ બેઠકનું સંચાલન શ્રી ઉષાબહેન ઉપાધ્યાયે કર્યું હતું. બીજી બેઠકના અધ્યક્ષ શ્રી નરોત્તમ પલાશ હતા. આ બેઠકમાં શ્રી રમેશ ર. દવે, શ્રી ભરત મહેતા, શ્રી મહેશ ચંપકલાલ અને શ્રી પ્રકાશ ન. શાહે વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં. અધ્યક્ષે પણ પોતાનું દષ્ટિબિંદુ વ્યક્ત કર્યું હતું. કાર્યક્રમનું સંચાલન મહામંત્રી શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલે કર્યું હતું. આખો પરિસંવાદ અભ્યાસપૂર્ણ થયેલો હતો જે દ્વારા ‘દર્શક’ને વંદના કરવામાં આવી હતી.

L પરિષદ માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્રના ઉપક્રમે પત્રકારત્વ, અનુવાદ અને માતૃભાષાકૌશલના જે અભ્યાસક્રમો ચલાવે છે તેમને તા. ૫-૩-૨૦૧૪ના રોજ પ્રમાણપત્રનું વિતરણ કરવામાં આવ્યું હતું. જેમાં સ્વાગત મહામંત્રી પ્રફુલ્લ રાવલે કર્યું હતું. અભ્યાસક્રમની ભૂમિકા ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિરના કાર્યકારી નિયામક પારુલબહેન દેસાઈએ આપી હતી અને પ્રાસંગિક ઉદ્બોધન પ્રકાશનમંત્રી શ્રી ઉષાબહેન ઉપાધ્યાયે કર્યું હતું. પરિષદપ્રમુખશ્રી ધીરુભાઈ પરીખના હસ્તે પ્રમાણપત્રો એનાયત થયાં હતાં અને તેમણે અધ્યક્ષસ્થાનેથી અભ્યાસક્રમની મહત્તા દર્શાવી હતી. આ કાર્યક્રમનું સંચાલન શ્રી દષ્ટિ પટેલે કર્યું હતું અને આભારવિધિ શ્રી કિશોરીબહેન ચંદારાણાએ કરી હતી.

L પરિષદની કાયમી બે પ્રવૃત્તિ તે બુધસભા અને પાક્ષિકી. બુધસભા દર બુધવારે મળે છે જેમાં કવિઓની કાવ્યરચનાનો પાઠ થાય છે અને તેની મુક્ત ચર્ચા થાય છે. લગભગ દર બુધવારે ૪૦ કવિઓની ઉપસ્થિતિ હોય છે. આ સભા વર્ષોથી શ્રી ધીરુભાઈ પરીખના સંચાલનમાં ચાલે છે. મહિનાના છેલ્લા બુધવારે બુધસભામાં

કવિતાના સંદર્ભે વ્યાખ્યાન થાય છે. તા. ૨૬-૩-૨૦૧૪ના રોજ શ્રી ધીરુભાઈ પરીખે ‘ભગવદ્ગીતા: એક કાવ્ય’ એ વિષયનું પાંચમું વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. વર્ણી ૧૨મી માર્ચના રોજ હેમંત દેસાઈની કવિતાને અનુલક્ષીને શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠકે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

પાક્ષિકી અંતર્ગત

તા. ૨૦-૨-૨૦૧૪ના રોજ વાર્તાકાર કનૈયાલાલ ભટ્ટે ‘કલ્પવૃક્ષ’નું પઠન કર્યું હતું. તા. ૬-૩-૨૦૧૪ના રોજ રામ મોરીએ ‘હવડ’ વાર્તાનું પઠન કર્યું હતું.

તા. ૨૦-૩-૨૦૧૪ના રોજ વાર્તાકાર કિરીટ દૂધાતે બિન્દુ ભટ્ટની વાર્તા ‘આંતર સેવો’નો આસ્વાદ કરાવ્યો હતો. અને દક્ષાબહેન પટેલે તેલુગુ લેખક વી. ચંદ્રશેખર રાવની ‘અગનપંખી રાત્રુ સપનું લુપ્ત થતી જતી જાતિઓની વાર્તા’નું પઠન કર્યું હતું. જેમાં નારીવાદ, લુપ્ત થતી જાતિઓ, લુપ્ત થઈ જતી બોલીઓ, પશુપંખીઓ જેવા વિષયોની ચર્ચા કરી હતી. આ વાર્તાને ૨૦૦૦માં કથા એવોર્ડ અર્પણ કરવામાં આવ્યો હતો.

દર્શક શતાબ્દી વંદના

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીના સંયુક્ત ઉપક્રમે મનુભાઈ પંચોળી ‘દર્શક’ની જન્મશતાબ્દી નિમિત્તે તા. ૨૬-૨-૨૦૧૪ના રોજ ‘દર્શક’ના પ્રદાનને અનુલક્ષીને એક પરિસંવાદ યોજાયો હતો. જેમાં ધીરુભાઈ પરીખે અધ્યક્ષીય પ્રવચન આપ્યું હતું. રઘુવીર ચૌધરીએ બીજરૂપ વક્તવ્ય આપતાં ‘દર્શક’ની ‘બંધન અને મુક્તિ’, ‘સોક્રેટિસ’, ‘દીપનિર્માણ’, ‘ઝેર તો પીધાં જાણી જાણી’ વગેરે નવલકથાઓની વિશેષતા ચીંધી આપી હતી. ઉદ્દઘાટનબેઠકનું સંચાલન નીતિન વડગામાએ કર્યું હતું. પ્રથમ બેઠક મનસુખ સલ્લાની અધ્યક્ષતામાં યોજાઈ હતી. જેમાં પી. જી. પટેલે ‘સદ્ભિ: સંગ’ વિશેના વક્તવ્યમાં લોકભારતી સણોસરાની આ કૃતિ સંસ્થાકથા કેવી રીતે બની રહે છે તેની ચર્ચા કરી હતી. યોગેન્દ્ર પારેખે ‘વાગીશ્વરીનાં કર્ણફૂલો’ના ‘દર્શક’ વિવેચક તરીકે કેવાં હતા તેની વિશદ ચર્ચા કરી હતી. મનસુખ સલ્લાએ અધ્યક્ષીય વક્તવ્યમાં ‘દર્શક’ના વ્યક્તિત્વનાં વિવિધ પાસાંની ચર્ચા કરી હતી. આ બેઠકનું સંચાલન ઉષા ઉપાધ્યાયે કર્યું હતું. બીજી બેઠક નરોત્તમ પલાણના અધ્યક્ષતામાં યોજાઈ હતી. રમેશ ર. દવેએ ‘ઝેર તો પીધાં છે જાણી જાણી’ વિશે વક્તવ્ય આપ્યું હતું. ભરત મહેતાએ ‘સોક્રેટિસ’ વિશે, મહેશ ચંપકલાલે ‘પરિત્રાણ’ વિશે અને પ્રકાશ ન. શાહે ‘દર્શકનું વિચારવિશ્વ’ વિશે વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં. નરોત્તમ પલાણે અધ્યક્ષીય પ્રવચન આપ્યું હતું. આ બેઠકનું સંચાલન પ્રફુલ્લ રાવલે કર્યું હતું.

પરિષદના આગામી કાર્યક્રમો

પાક્ષિકી અંતર્ગત

સંયોજક : દીવાન ઠાકોર તા. ૩-૪-૨૦૧૪ ગુરુવારને સાંજે ૬ વાગે રાજેન્દ્ર પટેલ મોહન પરમારની 'વરસાદ' વાર્તાનો આસ્વાદ કરાવશે. વિજય સોની મૌલિક વાર્તાનું પઠન કરશે અને કૃતિલક્ષી ચર્ચા કરશે.

તા. ૧૭-૪-૨૦૧૪ના રોજ સાંજે ૬ વાગે બિપિન પટેલ અન્ય સર્જકની વાર્તાનો આસ્વાદ કરાવશે. વિજય સોની મૌલિક વાર્તાનું પઠન કરશે અને કૃતિલક્ષી ચર્ચા કરશે.

વિશ્વ કવિતા કેન્દ્ર

તા. ૨,૮,૧૬,૨૩-૨૦૧૪ના રોજ કવિતા કેન્દ્રના ઉપક્રમે બુધસભા સાંજે ૭ વાગે અને ૩૦-૪-૨૦૧૪ના રોજ વ્યાખ્યાન.

: સાહિત્યવૃત્ત :

હસ્તપ્રતવિદ્યાના યુનિવર્સિટીમાન્ય કોર્સનો સમાપન સમારોહ

ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજી અને ભો. જે. અધ્યયન-સંશોધન વિદ્યાભવનના ઉપક્રમે હસ્તપ્રતવિદ્યાના છ મહિનાના સર્વપ્રથમ ગુજરાત યુનિવર્સિટીમાન્ય કોર્સનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. તેમાં ૬૦ વિદ્યાર્થીઓ જોડાયા હતા અને ૨૦થી વધારે તજજ્ઞોએ અધ્યયન તથા પ્રત્યક્ષ તાલીમ આપી હતી. સમાપન સમારોહમાં સર્વશ્રી મધુસૂદન ઢાંકી, ભરત શાહ, મુકેશ શાહ, કુમારપાળ દેસાઈ, આર. ટી. સાવલિયા અને બળવંત જાની ઉપસ્થિત રહ્યા હતા.

'દર્શક' જન્મશતાબ્દી પરિસંવાદ

'અક્ષરા' - વડોદરા અને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગરના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૧૫,૧૬-૨-૨૦૧૪ના રોજ 'દર્શક' જન્મશતાબ્દી પરિસંવાદ વડોદરામાં યોજાયો હતો. જેમાં સર્વશ્રી અરુણ ભટ્ટ, રઘુવીર ચૌધરી, હસમુખ શાહ, મનસુખ સલ્લા, મહેશ ચંપકલાલ, પ્રકાશ ન. શાહ, શિરીષ પંચાલ, પન્ના ત્રિવેદી, ભરત મહેતા અને રમેશ ર. દવેએ આસ્વાદલક્ષી વક્તવ્યો આપ્યાં હતા.

કચ્છમાં દર્શક શતાબ્દી વર્ષની ઉજવણી

માંડવીની વી.આર.ટી.આઈ. સંસ્થા દ્વારા મનુભાઈ પંચોળી 'દર્શક' શતાબ્દી વર્ષની ઉજવણી વિભિન્ન રીતે કરાઈ રહી છે. કચ્છની વિભિન્ન કોલેજોના વિદ્યાર્થીઓને 'કુરુક્ષેત્ર' તેમજ 'ઝેર તો પીધાં જાણી જાણી' જેવી કૃતિઓ વાચન અને સમીક્ષા અર્થે અપાયેલી. જેને બહુ સારો પ્રતિસાદ સાંપડ્યો હતો.

‘દર્શક’ શતાબ્દી વર્ષ વ્યાખ્યાનશ્રેણી અંતર્ગત તા. ૧૪-૨-૨૦૧૪ના રોજ વી.આર.ટી.આઈ. માંડવી મુકામે ‘ઝેર તો પીધાં જાણી જાણી’ મહાનવલનો રસાસ્વાદ ડૉ. દર્શનાબેન ધોળકિયાએ કરાવ્યો હતો. વ્યાખ્યાનશ્રેણીના બીજા મણકા રૂપે મુંદરાની એસ. ડી. શેઠિયા કૉલેજ ઓફ એજ્યુકેશનમાં તા. ૧૪-૩-૧૪ના રોજ ‘દર્શકના દેશમાં’ વિષય પર ડૉ. દર્શનાબેન ધોળકિયાએ વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

જીવનલક્ષી સાહિત્ય વિશે પરિસંવાદ

ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી અને મંગલજીવન ટ્રસ્ટ સેદ્દાણા, તા. સિદ્ધપુર, જિ. પાટણના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૮/૮-૨-૨૦૧૪ના રોજ ‘જીવનલક્ષી સાહિત્ય’ વિશે પરિસંવાદ યોજાયો હતો. જેમાં રજનીકુમાર પંડ્યા, કેશુભાઈ દેસાઈ, લક્ષ્મણભાઈ પટેલ, કાન્તિભાઈ એસ. પટેલ, કેશુભાઈ પટેલ, યશોધર રાવલ, પ્રકાશ પંડ્યા, ઘનશ્યામભાઈ ગઢવી, કનૈયાલાલ બારોટ અને તુલસીભાઈ પટેલે મનનીય પ્રવચનો આપ્યાં હતાં.

સર્વપ્રથમ ત્રિદિવસીય નારીકથા : ડૉ. ટીના દોશીની પહેલ

ચારુતર વિદ્યામંડળના ‘ભારતીય મહિલા વિશ્વકોશ’ રિસર્ચ ફેલો અને સેરલિપનાં અધ્યાપિકા ડૉ. ટીના દોશીએ તા. ૬, ૭ અને ૮ માર્ચ ૨૦૧૪ના રોજ વલ્લભવિદ્યાનગરમાં સર્વપ્રથમ ત્રિદિવસીય નારીકથામાં વેદકાળથી મહાભારત સુધીનાં નારીપાત્રોની વીરતા અને વિદ્વત્તાની નોખી અને નવતર વાત સમાજ સમક્ષ મૂકવાનું કાર્ય કર્યું.

‘શબ્દપર્વ’ અંતર્ગત

ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી – ગાંધીનગર તથા રૂપાયતન – જૂનાગઢના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૨-૩-૨૦૧૪ના રોજ ‘શબ્દપર્વ’નું આયોજન થયું હતું. જેમાં ગિરનારી ગઝલસંપદાના અણમોલ અને માણવા જેવા શાયરોનાં વ્યક્તિત્વ અને સર્જકપ્રતિભાના સંદર્ભમાં શ્રી મનુભાઈ ત્રિવેદી ‘ગાફિલ’ વિશે શ્રી સંજુ વાળાએ; ‘રુસ્વા’ મજલુમી વિશે, ગોવિંદ ગઢવી ‘સ્મિત’ વિશે, રતિલાલ ‘અનિલ’ વિશે ધ્વનિલ પારોખે; મહેન્દ્ર ‘સમીર’ વિશે, વીરુ પુરોહિતે અને અમૃત ‘ઘાયલ’ વિશે વિનોદ જોષીએ વક્તવ્યો આપ્યા હતા.

‘કવિ દાદ : એક સર્જક’ વિશે શ્રી વસંત ગઢવીનું વક્તવ્ય

શ્રી ભદ્રંકર વિદ્યાદીપક જ્ઞાનવિજ્ઞાન વ્યાખ્યાન-શ્રેણી અંતર્ગત શ્રી વસંત ગઢવીએ ‘કવિ દાદ : એક સર્જક’ વિશે વક્તવ્ય આપતાં કહ્યું કે કવિ શ્રી હરીન્દ્ર દવેએ લોકસાહિત્યના સર્જકકવિ દાદ વિશે લખ્યું છે કે કવિ કાગ પરંપરાને આગળ વધારનારા અને ઉજાળનારા કવિ છે. કવિનો જન્મ ગીરમાં થયો હોવાથી ગીરનું પ્રાકૃતિક સૌંદર્ય બાળપણથી જ માણ્યું. દેવીપુત્ર હોવાથી કાવ્યત્વના સંસ્કાર તેમનામાં જન્મજાત હતા.

ધીરે ધીરે તેઓ ઘડાતા ગયા. માત્ર ચાર ચોપડી ભણેલા આ કવીઓ તેમના જીવનના સાત દાયકામાં આઠ પુસ્તકોની ભેટ સમાજને આપી છે. પંદરથી વધારે ગુજરાતી ચલચિત્રમાં તેમનાં ગીતો ગવાયાં છે અને વધાવ્યાં છે.

કવિ હર્ષદ ત્રિવેદીને કવીશ્વર દલપતરામ એવોર્ડ

વઢવાણના ‘વર્ધમાન વિકાસ સેવા ટ્રસ્ટ’ દ્વારા ગુજરાતી સાહિત્યમાં કવિતાક્ષેત્રે શ્રેષ્ઠ પ્રદાન કરનાર કોઈ એક કવિને દર વર્ષે કવીશ્વર દલપતરામ એવોર્ડ જેમાં રૂપિયા ૨૫ હજારનો રોકડ પુરસ્કાર અને સન્માનપત્રથી સન્માનવામાં આવે છે. વર્ષ ૨૦૧૪નો એવોર્ડ ૨૧-૨-૨૦૧૪ના રોજ વઢવાણ મુકામે પૂજ્ય શ્રી મોરારિબાપુના વરદ હસ્તે કવિશ્રી હર્ષદ ત્રિવેદીને એનાયત કરવામાં આવ્યો. હર્ષદ ત્રિવેદીને અભિનંદન.

લોકવિદ્યાવિદ શ્રી જોરાવરસિંહ જાદવને કવિ કાગ લોકસાહિત્ય એવોર્ડ

જાણીતા લોકવિદ્ અને લબ્ધપ્રતિષ્ઠિત લેખક શ્રી જોરાવરસિંહ જાદવને કવિ કાગ લોકસાહિત્ય એવોર્ડ પૂજ્ય મોરારિબાપુના હસ્તે તાજેતરમાં ભક્ત કવિ દુલા ભાયા કાગની ૩૭મી પુણ્યતિથિ નિમિત્તે કાગધામ (મજાદર), જિ. અમરેલીમાં અર્પણ કરવામાં આવ્યો. જોરાવરસિંહ જાદવને અભિનંદન.

‘બાલજીવન વક્તૃત્વ સ્પર્ધા’

પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભામાં વિશ્વ માતૃભાષાદિને યોજાયેલી વક્તૃત્વ સ્પર્ધામાં ૩૦ જેટલાં વિદ્યાર્થી ભાઈ-બહેનોએ ભાગ લીધો. નિર્ણાયક તરીકે ડૉ. વિરંચિ ત્રિવેદી અને અવિનાશ મણિયારે સેવા આપી. બાળસાહિત્ય રમણલાલ શાહની સ્મૃતિમાં યોજાયેલી. ‘બાલજીવન વક્તૃત્વ સ્પર્ધા’ના વિજેતાઓ ઉપરાંત બધા જ સ્પર્ધકોને પ્રોત્સાહન ઇનામ અપાયાં હતાં.

સયાજીરાવના શાસનમાં ગુજરાતીનું ગૌરવ વિશે સ્પર્ધા

વડોદરા રાજ્યને મળેલા પ્રસિદ્ધ સુશાસનને સવાસો વરસ થયાં છે, અને મહારાજા સયાજીરાવ ત્રીજાની પ્રેરણા અને પ્રોત્સાહનથી સ્થપાયેલા અનોખા સહકારી મંડળ ‘ગુજરાત પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ.’એ નેવું વરસ પૂરાં કર્યાં છે. આ પ્રસંગે ૧૮થી ૩૦ વરસની વયના યુવાનો માટે ‘સયાજીરાવના શાસનમાં ગુજરાતી ભાષાનું ગૌરવ’ વિશે નિબંધ-સંશોધન લેખસ્પર્ધા યોજવામાં આવી છે. આ સ્પર્ધામાં જોડાવા માટે ગુજરાત પુસ્તકાલય, સંસ્થા વસાહત, રાવપુરા, સરદાર પટેલ વાડી પાસે, વડોદરા-૩૯૦૦૦૧ ફોન : ૦૨૬૫-૨૪૨૨૯૧૬નો સંપર્ક કરવા વિનંતી.

પરબ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લવાજમ અંગે :

- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦ છે.
- $\frac{1}{15750}$ વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫ છે. સાથે પ્રમાણપત્ર બીડવું.
- $\frac{1}{15750}$ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- $\frac{1}{15750}$ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
- $\frac{1}{15750}$ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ' લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- $\frac{1}{15750}$ લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલ્સકેપ અથવા \square સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઈનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવું તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- $\frac{1}{15750}$ અસ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ અસ્વીકૃત ગણવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
- $\frac{1}{15750}$ પાત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, 'પરબ', ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઇમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું
પુસ્તક વેચાણ કેન્દ્ર

ગ્રંથ વિહાર

આ કેન્દ્રમાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં પ્રકાશનો તેમ જ અન્ય પ્રકાશનોનાં સાહિત્યિક ગુણવત્તાવાળાં પુસ્તકો મળશે. આ ઉપરાંત અંગ્રેજી, હિન્દી, મરાઠી, બંગાળી સાહિત્યના પુસ્તકો પણ મળશે.

- ૨ પરિષદના સભ્યોને પુસ્તકો ૨૫% કમિશનથી મળશે.
- ૨ અન્ય સાહિત્યરસિકોને ૨૦% કમિશનથી મળશે.
- ૨ વિકેતાઓને પણ વેપારી કમિશનથી પુસ્તકો મળશે.
- ૨ વધુ નકલો માટે કાર્યાલયનો સંપર્ક સાધવો.

: સંપર્કસૂત્ર :

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

ગોવર્ધનભવન સ્મૃતિ મંદિર, ટાઈમ્સ પાછળ, નદી કિનારે,
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ માર્ગ, આશ્રમરોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૯
ફોન : (૦૭૯) ૨૬૫૭૬૩૭૧, ૨૬૫૮૭૯૪૭, ૨૬૫૮૭૯૪૯
કિશોર ગૌડ (મો.) ૯૪૨૭૩૨૦૮૩૩